

VOLBA KRÁLE A TYRANOVRAŽDA

Návod k ustavení politické role české šlechty v *Dalimilově kronice*

Eloïse ADDE – VOMACKA

The election of the king and tyrannicide. Instructions for establishing the political role of the Czech nobility in the Chronicle of Dalimil: The study focuses on the Chronicle of the So-Called Dalimil. In contrast with the traditional perception of this source dominated by ethnic and nationalistic accents, the author here tries to reveal the ideological layers and devotes special attention to the questions of the legitimacy of the power of the king and the contracts that connected the sovereign with the „community“, i.e. with the nobility. The first part of the paper treats Dalimil's conception of the right to resist (*ius resistendi*) and his justification of the uprising of the nobility against the sovereign who violates his mission and the interest of the „community“. The second part addresses the issues of tyranny and tyrannicide in the Middle Ages and treatment of this topic by the So-Called Dalimil.

Key words: nobility, tyrannicide, election of the king, the Bohemian state, politics, Dalimil, council, general good, 14th century, political philosophy

Středověké kroniky obvykle vznikaly s úmyslem posloužit určité instituci, dynastii, případně sociální skupině. Ve středověké společnosti, v níž byly tradice a starobylost mimořádně ceněnými hodnotami, představovala historie oblíbený nástroj legitimity. V těchto souvislostech spatřujeme v *Dalimilově kronice* především politický program vytyčený v zájmu české šlechty. V kontextu krize způsobené vyměněním Přemyslovců roku 1306 se totiž autor textu pokouší využít dané situace a legitimovat politickou roli a výsady české šlechty, jež se výrazněji definovaly během celého 13. století. Kromě touhy po silnějším postavení české šlechty v rámci českého státu vede kronikářovu ruku až panický strach z narůstající anarchie a habsburské převahy, a proto nabádá české pány, aby tuto krizi řešili.

Konflikty mezi šlechtou a panovníkem jsou v textu všudypřítomné. Tyto rozpory jsou většinou interpretovány jako důsledek porušení domnělé smlouvy, která podle Dalimila odjakživa pojila šlechtu s panovníkem. Zmíněné konflikty jsou důsledky transformací způsobů dominance a společenských poměrů, které se odehrávaly během 13. století všude v křesťanské Evropě pozdního středověku, Dalimil

je však považuje za odůvodněnou reakci na ohrožení země. Dvojí typ nebezpečí pak ospravedlňuje i ty nejnásilnější zásahy: je to jednak panovníkova náklonnost vůči Němcům, jednak neúcta vůči panským výsadám. Konflikty jsou v souladu s tím podle Dalimila anomáliemi, produktem špatného systému, přičemž nabízí postup, jenž je má odstranit. Exkurz do minulosti je tu totiž pouhá záminka, za níž se skrývá autorova snaha naučit čtenáře rozlišovat mezi dobrým (*rex justus*) a špatným panovníkem (*rex iniquus*), a ukázat jim, jak mají jednat v onom druhém případě. *Exemplum*, a to i za předpokladu, že je popisovaný fakt fiktivní, je základem středověké argumentace, která je naprosto odlišná od moderní. Proto také Dalimil spíše demonstruje, než explikuje, což však neznamená, že se neřídí žádnou vlastní koncepcí. Má naopak přesné představy, jejichž dešifrování a porozumění je hlavním cílem tohoto příspěvku. Na jedné straně tak Dalimil apeluje na české pány, aby důrazně trvali na svém zapojení do politické hry a nebáli se čelit panovníkovi, je-li toho zapotřebí; na druhé straně si přeje vládní systém schopný zaručit svornost, *concordia*, na základě spolupráce šlechty s panovníkem v radě českých pánů pro „obecné dobro“.

Concordia umožněná dobrou vládou je stěžejním tématem a ústřední aspirací *Dalimilovy kroniky*; přičemž je ovšem chápána jako prozatím neuskutečnitelná a tudíž autorem kladená do daleké budoucnosti. Vedle tohoto téměř utopického cíle však Dalimil sleduje i mnohem praktičtější záměr: uvažuje totiž o tom, co mají Češi – tedy čeští páni – dělat, aby v rámci svých možností dosáhli co nejlepší vlády, a radí, kdy mají aktivně vystoupit, kdy jim má daná situace připadat natolik znepokojující, aby proti ní něco podnikli.

Tato úvaha má tři hlavní části: první dvě se zabývají kroky podnikanými českou šlechtou proti nevhodně jednajícím panovníkovi (a/ vzpourami a b/ způsoby trestání panovníka), třetí část se soustředí na význam pomyslné smlouvy mezi šlechtou a panovníkem a popisuje kronikářovu představu ideálního státního zřízení uspořádaného kolem rady českých pánů.

Šlechtické vzpoury aneb Dalimilovo pojetí práva odporu (*ius resistendi*) v české monarchii

Ve svém popisu procesu probíhajícího v rozpětí od prostých neshod k otevřenému konfliktu s použitím násilí zachycuje *Dalimilova kronika* řadu politických krizí, jež stavěly šlechtu proti panovníkovi. Ačkoliv autor chválí systém, v němž musí neshody řešit pokojný dialog podporovaný činností rady českých pánů, v důsledku se sám nakonec projevuje jako stoupenec radikálnějších řešení vzdálených tomuto proklamovanému ideálu. Otázka práva odporu (lat. *ius resistendi*) je jedním ze základů reflexe o státních záležitostech a vztahu mezi poddanými a králem ve středověku. Ve středověké monarchii nebyl panovník s poddanými vázán smlouvou obdobnou kontraktu mezi dvěma fyzickými osobami. Jakkoli měly obě strany několik povinností, o uvedeném klasickém typu smlouvy tu nelze hovořit, neboť jednak tyto povinnosti nebyly specifikovány žádným předběžným jednáním, jednak zavazovaly každou z obou stran vůči Bohu a vůči zákonu, nikoli ovšem vůči sobě navzájem.¹ Zároveň to však ani neznamenal, že by každá strana nutně konala výlučně v souladu s Bohem či zákonem. Pokud pak jedna z nich své závazky vůči Bohu či zákonu neplnila, necítila se ani druhá strana povinována plnit ty své. Taková logika plynula ze zásady, podle níž je ve středověké společnosti věrnost nadřazena poslušnosti. Poddaný musí být především věrný, a v protikladu k poslušnosti, jež se vztahuje výlučně k poddaným, je věrnost závazkem vzájemným, platným pro obě strany.² V souladu s tím pak je právo odporu jedním z nejvýznamnějších aspektů právního myšlení – německá „*Fehde*“ se uplatňuje během celého středověku jako nezbytný modus společenské a politické regulace.³ Fritz

---

¹ Podrobněji k tomu viz Fritz KERN, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter, zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*, Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt 1954 (1915), s. 135–136: „Fürst und Volk stehen sich nicht einfach wie privatrechtliche Partner gegenüber. Beide sind vielmehr eingebunden in die objektive Rechtsordnung, beide haben Pflichten gegen Gott und das ‚Recht‘, die sich nicht auf einen Vertragsgedanken zurückführen lassen. Darum kann es auch nicht ohne weiteres als selbverständlich gelten, dass die Pflichtverletzung des einen Teils unter allen Umständen die Lösung des anderen Teils von seiner Pflicht zur Folge habe.“

² Viz ibidem, s. 152.

³ Fritz Kern píše: „... und gerade deshalb galt das Widerstandsrecht der mittelalterlichen Auffassung als ein wahres und notwendiges ‚Recht‘.“, Ibidem, s. 158.

Kern v této souvislosti pracuje s pojmem „svépomoc“ (*Selbsthilfe*), jenž mj. zahrnuje předpoklad, že v případě porušení práva (*Rechtsverletzung*) je vzpoura jediné řešení směřující ke zjednání práva, a podle Kerna tvoří „pojistný ventil“ (*Sicherheitsventil*) monarchického státu ve středověku.⁴

V našem případě je si Dalimil vědom panovníkových povinností: pokud zapomíná na obecné dobro a ohrožuje tím zemi, jsou oprávněné veškeré způsoby jednání směřujícího k jeho neutralizaci. Zmiňuje několik šlechtických vzpour, jež tu budeme analyzovat. Vzpoura byla ve středověku tradičně považována za záporný a chybný postup. Představovala totiž jednu z největších hrozeb narušení veřejného pořádku. Přestože autor v žádném případě nepochybuje o oprávněnosti kroků podniknutých šlechtou, odlišuje vzpoury vedené ve prospěch jednoho rodu od takových, jež jsou nutné a usilují o zabezpečení obecného dobra proti překročení pravomoci ze strany panovníka. První samozřejmě odsuzuje, o čemž svědčí rozsáhlý cyklus věnovaný rodu Vršovců.⁵ Druhé naopak považuje mnohdy za jedinou možnost, jak vyřešit krizi a ukončit stav všeobecné nespokojenosti. Takové vzpoury jsou v *Dalimilově kronice* zaznamenány tři: události z let 1247–1249, 1276–1277, a konečně 1288–1289.

Vzpouru z let 1247–1249 hodnotí Dalimil ještě značně zdrženlivě. Chválí totiž, že Havel z Lemberka a Boreš z Rýzmburka zachovali věrnost králi Václavovi I.⁶ (1205–1253) a souhlasí s pohanou, kterou král chystá vůdcům vzpoury, když je všechny lstivě zve na smírnou hostinu. Při stolování svým hostům předhodí syrové ryby a dá všechny uvrhnout do žaláře. Nicméně Dalimilovo vysvětlení vzpoury, podle něhož se páni postavili proti králově přízni vůči Němcům, naznačuje, že jaksi bezděky uznává odůvodněnost jejich činu. Němci ve zmíněných událostech skutečně sehráli svou roli. Představovali významnou konkurenci pro českou šlechtu, jež se cítila čím dál omezeněji na politické scéně a čím dál ošizeněji

---

⁴ Viz ibidem, s. 158–160.

⁵ Vršovský cyklus se nachází v kapitolách 36 až 57 *Dalimilovy kroniky*. Autor tu popisuje rozmanité pokusy tohoto rodu zaujmout prioritní postavení a vzít moc českému knížeti, byť to vždy znamenalo velké riziko pro stát a Čechy.

⁶ Viz *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988, kap. 80, v. 20, díl II, s. 346. Tato edice vychází z vídeňského rukopisu, Österreichische Nationalbibliothek, Series nova, n°44 (12767).

v rámci královské politiky udělování darů a milostí. Již za Václava I. i za Přemysla Otakara I. byly vztahy s franckými, míšeňskými, plíseňskými (Pleißerland), durynskými a rakousko-štyrskými rody nadstandardně intenzivní.⁷ Důvody vzpoury byly však ve skutečnosti mnohem komplexnější, než jak je líčí autor. Tradičně se za příčiny vzniku tohoto hnutí pokládají tři faktory: nezáměr Václava I. o věci veřejné, ambice Přemysla a jeho spojenců, a mezinárodní situace.⁸ Autor se naproti tomu soustřeďuje výhradně na národnostní aspekty a jaksi posvěcuje samotný smysl šlechtického odporu evokací nenávisti vůči Němcům. Jeho celkovou zdrženlivost vůči této vzpouře nelze vysvětlit podstatou motivace pánů, ale spíš tím, že je tehdy vedl kralevic Přemysl, budoucí Přemysl Otakar II. (1253–1278). Víme-li, že Dalimil jeho vládu odsuzuje a pokládá ji za počátek úpadku Čech, je nám jeho motivace srozumitelnější. Staví se tu jaksi retrospektivně proti budoucímu králi.

Dalimilův pohled již není tak dvojznačný ve vztahu k oběma dalším zmíněným vzpourám; ve svém popisu odboje z let 1276–1277 se dokonce „změnil v mluvčího panstva“.⁹ Obě události reagovaly na proměnu ve vztahu mezi panovníkem a šlechtou. Přestože šlechta ještě nebyla „autonomním korporativním stavem“,¹⁰ byla již silnou skupinou, již král musel brát v úvahu při provádění své politiky a správy země. Šlechta, jejíž moc neustále rostla, pociťovala královskou autoritu, zejména v důsledku autokratických snah Přemysla Otakara II., čím dál víc jako donucovací. Jde v podstatě o dost běžný jev: pocit křivdy, jakkoli fiktivní, je často

---

⁷ Viz Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II., král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 90–91; Idem, *Odboj kralevice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, ČsČH 33, 1985, s. 564–586. Zmiňuje například hrabata Arnolda z Hückenwagenu, Jindřicha z Lichtenštejnu, Konráda z Hohenfelsu, Guntera z Crimmitschau, Erkenberta ze Starkenbergu, Fridricha ze Schönburgu/Šumburka, kdysi blízká královskému rodu.

⁸ Viz Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 793nn; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny Zemí Koruny české II*, Praha 2000, s. 371–387. Srov. Libor JAN, *Domácí šlechtická opozice a přemyslovští králové 13. věku*, in: *Rituál smíření, konflikt a jeho řešení ve středověku*, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Brno 2008, s. 93.

⁹ Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 426.

¹⁰ Toto plně platí až do 15. století. Viz Vratislav VANÍČEK, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ – zemské obce*, MHB 1, Praha 1991, s. 13.

mocnějším impulzem k akci než samotná křivda, byť i skutečná.¹¹ V souvislosti s výše uvedeným začal Přemysl Otakar II. zanedbávat tradiční šlechtické rody ve prospěch rodů novějších,¹² přičemž tento trend zesílil zejména během posledních deseti let 13. století. Tím je dán celkový kontext dvou vzpour z let 1276–1277 a 1288–1289. Dalimil opakovaně odsuzuje zneužívání moci Přemyslem Otakarem II. a následné utrpení pánů, a hlavní příčinu Přemyslova pádu spatřuje opět v jeho podpoře Němců. Přitom ovšem, stejně jako šlechtičtí vzbouřenci, respektuje obecný řád i monarchický systém. Vzpoura se stává potřebnou toliko, je-li sociální dialog s panovníkem přerušen a princip společného dobra pošlapán, a není ničím jiným než právě oním „pojistným ventilem“.¹³ Jak správně uvádí Gerd Althoff, na rozdíl od běžně tradovaného názoru nebyla moc ve středověku ani centralizovaná, ani silná.¹⁴ Středověký stát byl z tohoto pohledu citlivým nástrojem k udržování rovnováhy mezi panovníkem a šlechtou (později stavy), v jehož rámci usilovala nobilita o větší podíl na politické a ekonomické moci. Zároveň nemohla jedna složka existovat bez druhé: nobilita potřebovala panovníka k zachování svých privilegií, zatímco panovník potřeboval šlechtu k asistenci při správě země a udržování sociálního a politického pořádku; na destrukci „státní“ moci by šlechta rozhodně nic nevydělala.¹⁵ Pokoušela se tedy spíše o maximální míru návratu do mezí daných pro její působení koncem panování Václava I., tedy v době, kdy Čechy dosud nepoznaly autokratickou vládu Přemysla Otakara II., kdy neexistovaly nucené směny, nehovořilo se o žádných restitucích a král ještě neusiloval o nová města a hrady bránící dynamickému růstu panských domén.¹⁶ Podle výkladu Fritze

---

¹¹ O pocitu křivdy a jeho roli v dějinách, viz Marc FERRO, *Le ressentiment dans l'Histoire*, Paris 2007.

¹² Viz L. JAN, *Domáci šlechtická opozice*, s. 99. Prohlubuje se to po vzpouře z let 1276–1277. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 432.

¹³ F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 158–160.

¹⁴ Gerd ALTHOFF, *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, s. 4.

¹⁵ Tuto situaci se snaží popsat Gerd Althoff, *ibidem*.

¹⁶ Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 431.

Kerna byl tak jejich odboj „spravedlivou“ obranou proti „nespravedlivému“ králi, jejímž cílem bylo pouze vrátit České země zpět do správných kolejí.¹⁷

Právě vzpouru z let 1276–1277 líčí Dalimil jako reakci na násilí Přemysla Otakara II. a na nedostatek komunikace mezi pány a panovníkem. V kap. 86 zdůrazňuje příčiny, jež šlechtu k povstání dovedly. Kapitola se otevírá popisem apokalyptického klimatu ztělesňujícího boží hněv. Dalimil popisuje krutý hladomor z roku 1264 a následný chaos doprovázený množícími se zlovyky panovníka. Ukazuje se, že král začíná zanedbávat české pány v přímé návaznosti na to, jak zároveň začíná projevovat sympatie vůči Němcům:

*Po tom král počě o svých netbati,
města i vsi počě Němcóm dávati.
Němcóv jě (sě) zdi hraditi
a pánóm počě násilé činiti.*¹⁸

Podle Dalimila je německá kolonizace v Čechách, podpořená českým králem, hlavním důvodem, proč se páni vzbouřili:

*Pro to sě páni někteří rozhněvachu,
Rudolta, krále říšského, naň pozvachu
řkúc: "Lépe jest dědinu pustu jmieti,
než Němci dáním královým budú ji držěti."*¹⁹

Dalimilovo vysvětlení je opět velice zjednodušující. Vítkovci a Hrabšici jednali spíše z politických a ekonomických důvodů: rozšíření panství Přemyslovců v jižních Čechách – založení královského města Českých Budějovic v roce 1265 a kláštera Zlaté koruny u Českého Krumlova²⁰ – znamenalo značný přesah za hra-

¹⁷ Fritz Kern zdůrazňuje význam obrazu „spravedlivého krále“ ve středověkém myšlení. Opírá se o etymologii Isidora ze Sevilly, podle něhož slovo „rex“ pochází z latinského „rectum“ – pojmy „rex“ a „rectum“ jsou tudíž vzájemně neoddelitelné. F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 46, 187. Viz také v otázka *ius resistendi*.

¹⁸ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 5–8, díl II, s. 404.

¹⁹ *Ibidem*, v. 11–14.

²⁰ K tomuto tématu viz Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 412nn; Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Pře-*

nice oblasti vlivu rodu Vítkovců, zatímco posílení role královských měst na českém severozápadě (Litoměřice, Ústí nad Labem, Most, Žatec, Kadaň) či v blízkosti hrabišických majetků sahajících až na Moravu (Uherský Brod, Uherské Hradiště) velice znepokojovalo Boreše z Rýzmburka.²¹ Dalimilův záměr je tu však jasný. Třebaže válka mezi Přemyslem a Rudolfem I. Habsburským (1273–1291) vypukla kvůli tomu, že Přemysl odmítal uznat Rudolfovu volbu za římského krále²² – o říšskou korunu sám usiloval –, nepřijal od něho své země v léno, a především odmítal vydat Rudolfovi rakouské země (babenberské dědictví),²³ popisuje ji Dalimil jako epifenomén v rámci šlechtické vzpoury.

Vzpoua Rudolfovi každopádně prospěla; na druhé straně ovšem domácí šlechtická opozice nepochybně využila královu nouzi k maximálnímu účinku své akce.²⁴ Vídeňský mír byl uzavřen 26. listopadu 1276; donutil českého krále zřici se všech držav mimo dědičné země (alpských zemí a Chebska).²⁵ V protikladu k Dalimilovu tvrzení byla šlechtická vzpoura hlavním důvodem, proč se Přemysl v r. 1276 poddal. Nemohl totiž svou zemi ponechat ve zmatku a riskovat, že se tu za jeho nepřítomnosti vnitřní stav změní v jeho nepřízeň.²⁶ Dalimil však naprosto popírá spojení mezi uvedenými dvěma situacemi a tvrdí, že Přemyslova porážka Rudolfem Habsburským je přirozeným výsledkem králova dlouhodobě špatného chování, o němž podle něho svědčí hlavně králova přízeň vůči Němcům a jeho údajná podpora německé kolonizace v Čechách.²⁷ Šlechtická vzpoura skončila porážkou šlechty a krutou královou pomstou; podle Dalimila:

---

myslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 205nn; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 429; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny Zemí Koruny české III*, Praha 2002, s. 172.

²¹ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 429; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 69–86.

²² J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 402, 406.

²³ Viz ibidem, s. 412–413. Rudolfův útok umožnily i změny na římské kurii a v lednu 1276 smrt Řehoře X., jenž oba krále soustavně vybízel ke smíru s cílem uskutečnit nové křížové tažení do Levanty. Viz ibidem, s. 417.

²⁴ Ibidem, s. 428.

²⁵ V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 177–182.

²⁶ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 422.

²⁷ Autor píše: „Ach, běda krále šlechtného, / že neschova jazyka přirozeného, / jímž by dobyl jmene dobrého / a jímž by dobyl sobě sbožie velikého, / s nímž by byl mohl více dobytí / a své nepřátely všecky

*Záviši, vybraného rytieře z Meziříčie, z země vypudi,
Vítkovice s úsckého hradišče spudi.
Budějovice otjě Čiečovi,
Poděbrady Vilémovi.
Kladsko otjě Zvierětičským
a Lúně Žerotínským.*²⁸

Ve skutečnosti však nebyl Záviš z Falkenštejna vyhnán. Uprchl z vlastní vůle do zahraničí spolu se svými bratry v r. 1277.²⁹ Zmíněné konfiskace pak doprovázely úplně jiné situace, například výměnu pozemků nebo návrat majetku do rukou krále – šlechta si totiž zvykla považovat za svá panství i državy, jež měla toliko svěřeny panovníkem do správy. Za záběr pánové každopádně vždy dostali vysoké odškodné.³⁰

Přirozeným důsledkem násilí je pro Dalimila boží nelibost. Píše, že hlasy obětí jdou rovnou k bohu, natolik byl král zlý a špatně plnil své poslání.³¹ Zajímavé je, jak autorovi záleží na tom, aby šlechtu naopak vylíčil jako svrchovaně loajální. Bez ohledu na konfrontační kontext nabízí v jeho vyprávění Záviš z Falkenštejna

---

zbiti. I I jě sě jich tupitila, kakž moha, hubiti“, *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 21–28, díl II, s. 404. O autorově poukazu na odcizení krále od svého národa k ospravedlnění zradu české šlechty, viz František GRAUS, *Přemysl Otakar II. – sein Ruhm und sein Nachleben*, *MIÖG* 79, 1971, s. 85n.

²⁸ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 29–34.

²⁹ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 434. Jak píše Ota Durynský ve *Zbraslavské kronice*, král ho dal prohlásit za psance a celý rod neodvolatelně vykázal do vyhnanství. *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 22.

³⁰ Král Vítkovcům vzal Ústí nad Lužnicí v důsledku objevu tamních stříbrných dolů. Český král měl podle tehdejšího práva monopol na těžbu stříbra a tedy i nárok na veškeré doly. Město Budějovice získal spolu s Hlubokou v r. 1265 od Čeče z Budějovic, jemuž dal náhradou Veliš u Jičína. Poděbrady patřily Vilémovi z Poděbrad do jeho smrti v roce 1262; český král poté panství získal jako odúmrtí. Havel z Lemberka byl purkrabím v Kłodzku. V roce 1262 byl odvolán a musel tudíž město postoupit. O Lounech neexistuje jinde v pramenech o podobné události žádná zmínka. Kronikář Neplach popisuje podobné případy z let 1270–1280, kdy se šlechta začala bouřit proti králi. Po ověření však se jeví, že ze strany krále tu nikdy nešlo o pomstu nebo trest. Viz Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (III) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 381; Josef ŠUSTA, *O pokutování některých pánův českých r. 1276*, *ČČH* 2, 1896, s. 143–146; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Přemysl II. a panstvo české. Kritické příspěvky*, *ČČH* 30, 1924, č. 1, s. 19–34.

³¹ Viz *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 39–42.

pomoc Přemyslu Otakarovi II.³² Problémy s Rudolfem totiž nebyly vyřešeny Vídeňským mírem. Přemysl nedodržel všechny podmínky míru,³³ měl stále v úmyslu získat zpět ztracená území. Habsburk naproti tomu začal svévolně zasahovat do záležitostí českého státu a podněcovat proti Přemyslovi odbojnou šlechtu – dokonce vzal pod ochranu celý rod Vítkovců, což v r. 1277 oficiálně prohlásil veřejným listem,³⁴ jež Dalimil vůbec nezmiňuje. Vztah mezi oběma panovníky se opět silně vyhrotil. V dodatkové smlouvě z 6. května 1277 musel český král hodně ustoupit,³⁵ což se potvrzuje druhým dodatkem z 12. září 1277.³⁶

Situace se však postupně začala měnit ve prospěch Přemysla Otakara. Během roku následujícího po Vídeňské smlouvě Rudolfova popularita povážlivě klesla. V zemích, jež Přemysl ztratil, se čím dále méně líbila Rudolfova fiskální opatření. Daňový šroub, zdůvodňovaný válečnými potřebami, sevřel Rakousy i Štýrsko. Nadto se množily kritické hlasy o „přátelství“ s Uhry a o rozpínavosti Švábů, které si Rudolf přiváděl z domoviny, jakož i pochyby o odůvodněnosti sporu s Otakarem.³⁷ V Rakousích se objevovalo čím dál víc Přemyslových stoupců, například

---

³² O nepravděpodobnosti takové nabídky, viz Josef ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 271; Idem, *Záviš z Falkenštejna*, ČČH 1, 1895, s. 259.

³³ Už v únoru 1277 pojal Přemysl do svého titulu země, kterých se před Vídní vzdal. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 435.

³⁴ V listu falckraběti Ludvíkovi zmiňuje svou podporu nejen Uhrů a Kumanů, ale též 16 „českých županů“ (*XVI supanorum in Boemia*). Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 434; *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Otto Redlich (ed.), Wien 1894, list č. 122, s. 88–89 a list č. 83, s. 92. Když ale Přemysl koncem roku 1277 udeřil plnou vahou proti vzbouřencům, Rudolf proti němu nic neučinil. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 445.

³⁵ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 436. Přemysl musel například vrátit Vítkovcům i jiným vzbouřencům předtím obsazená města a hrady (Český Krumlov, Martinice).

³⁶ Mimo jiné totiž tato třetí smlouva znamenala ústup od dvou bodů *Zlaté buly sicilské* z roku 1212, kde byly povinnosti k Říši formulovány mírněji. Návštěvy říšských sněmů jen v určitých městech a případnou účast českého krále na římské jízdě (navíc s možností vykoupit se 300 hřivnami) nahradily tvrdší podmínky. Takto nastavený režim řadil českého krále mezi „řadová“ německá knížata. Viz ibidem, s. 437–439.

³⁷ Viz ibidem, s. 448–449. Knížata totiž dané události přestala vnímat jako válku mezi Čechy a Říší, ale začala je chápat spíš jako osobní spor mezi Otakarem a Rudolfem.

vídeňský měšťan Paltram či králův zeť Jindřich z Kuenringu-Weitru.³⁸ Nelze s přesností určit, do jaké míry se tato nespokojenost transformovala ve skutečnou konspiraci. Rudolf se každopádně rozhodl energicky zareagovat na údajnou hrozbu: Paltram byl odsouzen k smrti,³⁹ zatímco Kuering zaplatil smrtí v exilu († 1280) a konfiskací veškerého majetku.⁴⁰ Tato eskalace zastrašování konečně počátkem léta 1278 vyústila v novou válku mezi Přemyslem Otakarem a Rudolfem.

Třebaže byla situace mnohem komplexnější, Dalimil v kronice opět uplatňuje své nepodložené rovnice: král je zlý a je ochotný obětovat český lid ve prospěch Němců, zatímco naopak Češi, kteří s ním nechtějí jít do války,⁴¹ představují poslední hráz bránící mu v překročení pravomoci. I skutečnost, že Přemysl postrádal podporu ze strany velkých pánů, se interpretuje jinak. Vítkovci, Hrabšiči, Ronovci a Markvartici byli ve skutečnosti dosud citelně poznamenáni nedávnou revoltou; navíc tu převládá stejně jako v Rakousích dojem, že oba králové spíše řeší osobní rivalitu než státní zájmy.⁴² Dalimil však raději zdůrazňuje etnické aspekty, nadto zcela nelogické, víme-li, že sám Přemyslův protivník byl Němec a že měl kolem sebe převážně německé stoupence.⁴³ V odezvě na neochotu svých poddaných slibuje Přemysl krutou pomstu:

*Až se s vojny vráci,
zaválém Čechóm velikú práci.
Chci Petřín pavlakú postřieti
a na pražském mostě nebude Čecha viděti.*⁴⁴

³⁸ Ibidem, s. 449.

³⁹ Včas uprchl z Rakous, viz ibidem, s. 449.

⁴⁰ Joachim RÖSSL, *Böhmen, Ottokar II. Přemysl und die Herren von Kuering*, in: Ottokar-Forschungen, Max Weltin – Andreas Kusternig (edd.), Wien 1979, s. 401–402; Karl-Friedrich KRIEGER, *Die Habsburger im Mittelalter: Von Rudolf I. bis Friedrich III*, Stuttgart 1994, s. 146–147.

⁴¹ Jde spíše o narážku na špatně se scházející zemskou hotovost v Brně v červenci 1278, než o skutečnou nevělu bojovat ze strany Čechů. Viz J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 266.

⁴² J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 451–452.

⁴³ Zatímco na Přemyslově straně stáli spojenci z Polska, Pomořan, Saska, a Míšeňska, Rudolf měl podporu „urozených“ z Porýní, Frank, Švábska, Švýcarska a Uher. Viz ibidem, s. 457.

⁴⁴ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 49–52, díl II, s. 405. Tuto formu pomsty převzal ze staročeské *Alexandreidy*, sepsané před koncem 13. století. Viz *Alexandreida*, Václav Vážný (ed.),

Češi podle kronikáře nejsou zodpovědní za porušení dialogu s králem a slibu věrnosti. Naopak, všechno špatné způsobil sám král. Češi tedy odmítají boj v důsledku všelikých příkoří a trpkého zklamání, jimž byli za vlády Přemysla Otakara II. vystavováni.⁴⁵ Podle kroniky se dokonce Závaš z Falkenštejna do poslední chvíle snažil znovunavázat dialog mezi šlechtou a panovníkem pro obecné dobro. Dobrá vůle tu vycházela ze šlechtické strany. Přemysl Otakar II. však Závašovu nabídku odmítl a válka skončila katastrofální porážkou Čechů na Moravském poli (Marchfeld) 26. srpna 1278.⁴⁶ Dalimil ale vidí prospěch a obranu národa, vítězství v boji a úctu českých pánů jako vzájemně propojené a závislé články jednoho řetězu. Proto ani neakceptuje rozšířená tvrzení o Přemyslově vraždě českým šlechticem:⁴⁷ přestože není žádným Přemyslovým obdivovatelem, záleží mu na zachování státní architektury, zemské integrity a cti šlechty, jež nesmí být činěna zodpovědnou za neúspěch. Kronikář podává čtenáři chybný výklad české porážky a šlechtické vzpoury. Především ovšem nabízí manicheistickou interpretaci, v jejíž schématu stojí král, měšťané a Němci na jedné straně proti českým pánům jako jediným zástupcům národní integrity na straně druhé.

Praha 1963, s. 118. Ačkoli byla tato domněnka falešná, tradovala se nadále: viz *Neplacha, opata Opatovského, krátká Kronika římská a česká*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 474. Je zajímavé pozorovat, že, zatímco se v Českých zemích formovala tradice Přemysla jako odrodilce, který nepřál „svým“, jinak to vnímali za hranicemi: autor *Štýrské rýmované kroniky* Otacher ouz der Geul (1265–1318/1322) ho spíše považuje za Čecha hájícího neněmecké zájmy. Viz *Ottokars österreichischer Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken V/1, Josef Seemüller (ed.), Hannover 1890, s. 195–197. U většiny cizích pozorovatelů převládl model, podle něhož spravedlivý Rudolf, dbající o blaho Říše, musel podstoupit boj s pyšným „Čechem“. Ve skutečnosti chtěl král hlavně zbrzdit další růst moci panských rodů a postavit mantinely bobtnání jejich majetků, což ho zároveň nutilo k budování vlastní mocenské báze opřené o síť královských měst, hradů a klášterů. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 427. Koneckonců nebyla Přemyslova politika ani německá, ani slovanská, ale pragmatická. Viz ibidem, s. 447–448.

⁴⁵ Panské družiny táhly „málo horlivě, ba s nechutí“ do Rakous; pánové si nijak nepřáli, aby Přemysl Rudolfa porazil: tím by se jen upevnila králova pozice a posílil autoritativní způsob jeho vlády, zatímco páni by na tom pranic nevydělali. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 464.

⁴⁶ Líčení *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 62–72. Srov. J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 443–476; V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 190–196.

⁴⁷ Motiv vraždy rukou českého šlechtice je velice přítomný v cizích pramenech, jak dokládá Štýrská kronika, kronika Matthiase von Neuenburg či kronika fürstenberského mnicha. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 465–466.

Velice pochvalně se Dalimil vyjadřuje o vzpouře z let 1289–1290. Ta však v jeho podání zcela splývá s událostmi let 1276–1278. Dalimil mezi oběma dobami vůbec nerozlišuje a oba děje tudíž pojímá jako dvě součásti téže epizody. Ve své fantaskní představivosti totiž využívá válku Přemysla a vpád Oty V. Braniborského Dlouhého (1246–1299)⁴⁸ do Čech z roku 1278 ke konstrukci představy o vzpouře z let 1289–1290 coby jakéhosi sebezáchovného reflexu před hrozbou z ciziny, a to i přesto, že mezi oběma událostmi uplynulo více než deset let. V této souvislosti jsou tu Závíš z Falkenštejna a Hynek z Dubé líčeni jako praví národní hrdinové:

*pan Hynek, slovútný rytieř, vojensky
cizozemcě podstúpi
a tu jich mnoho zhubi.
Pak Hynek z Dubé rány dáváše,
ot jeho rázov jako hrom hřímáše,
mlatem německé helmy kováše,
až z nich světlý oheň prcháše.⁴⁹*

Činnost jmenovaných šlechticů byla dozajista motivována osobnějšími důvody. Šlo o reakci proti Závíšovu zajetí, odstranění úředníků z rodu Vítkovců z jejich míst na hradě, a panovníkovy nároky na královské hrady, jež dosud zůstávaly v držení tohoto rodu.⁵⁰ Dalimil ji ovšem úmyslně interpretuje výlučně z národního hlediska, s cílem podat co nejpříznivější obraz české šlechty. Píše: „*Tehdy Závíši pro máteř hlavu spudí*“.⁵¹ Závíš z Falkenštejna se totiž zřejmě roku 1284 oženil s českou královnou Kunhutou (1245–1285)⁵² a po návratu jejího syna Václava z brani-

⁴⁸ Ota V., příslušník rodu Askánců, byl markrabětem braniborským v letech 1267–1298. Braniborsku vládl společně s Otou IV., Jindřichem I. a bratrem Janem III. Byl věrným spojencem svého strýce Přemysla Otakara II. a po bitvě na Moravském poli správcem části českého království a poručníkem sedmiletého bratrance Václava II. (v letech 1278–1283).

⁴⁹ *Staročeská kronika*, kap. 87 v. 24–30, díl II, s. 421.

⁵⁰ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II., král český a polský*, Praha 2007, s. 106.

⁵¹ *Staročeská kronika*, kap. 89, v. 5, díl II, s. 437.

⁵² Kunhuta byla dcerou Rurikovce Rostislava a Anny, dcery uherského krále Bély IV. Narodila se na dvoře svého dědečka Michaela v ukrajinském Kyjevě. Za českého krále Přemysla Otakara II. se provdala 25. října 1261 v uherské Bratislavě (Presburku). Závíš se doloženě objevil

borského zajetí (1283) se mu díky tomu podařilo získat nebývalý vliv na sotva dvacíletého krále.⁵³ Václav byl dědicem českého království, faktickým vládcem byl ale Falkenštejn. Vysoké postavení a vliv se mu podařilo na čas udržet i po manželčině smrti v září 1285.⁵⁴ Teprve o čtyři roky později započal jeho dramatický pád, jenž 24. srpna 1290 vyvrcholil popravou. Mezitím se věnoval přípravě třetího sňatku s Alžbětou Kumánkou (snad 1255–1323/26), dcerou uherského krále Štěpána V. Není jasné, co přesně si od toho sliboval,⁵⁵ politická situace v Uhrách ho však zdržela příliš dlouho mimo území Čech a Závišovi odpůrci, zvláště královna Guta Habsburská, která se roku 1287 přestěhovala na pražský hrad,⁵⁶ mezitím ovlivnili krále Václava ve svůj prospěch.⁵⁷ Tak mocný muž vzbuzoval nutně zášť mnoha lidí ve svém okolí a musel počítat s odporem ze strany dvou skupin – jedné kolem Purkarta z Janovic a pražského biskupa Tobiáše z Bechyně (1278–1296), druhé kolem královny.⁵⁸ Největším nepřítelem se však stal sám Václav II., kterého královna na radu svého otce patrně informovala o Závišových zlých úmyslech, a který se již nadále nehodlal o moc s nikým dělit. Ke křtinám svého

---

v královnině okolí 11. února 1281, kdy byl purkrabím v Hradci nad Moravicí, přičemž se zdá, že se s ní sblížil již někdy v průběhu roku 1280. Viz Josef ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, ČČH 1, 1895, s. 172; Libor JAN, *In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudu Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty*, ČČH 98/3, 2000, s. 458. Datace sňatku není jednoznačná. Josef Šusta sám váhal mezi roky 1284 a 1285. Nejreálněji nám připadá rok 1284. O těchto záležitostech ibidem, s. 459–460.

⁵³ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 79–88.

⁵⁴ Lze naopak konstatovat, že teprve poté začíná jeho státotvorné a mírové úsilí vedené společně s králem Václavem II. Viz V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 396.

⁵⁵ Takto popisuje danou situaci Kateřina Charvátová: „*Toužil pro revizi habsburského moci v Rakousích a Štýrsku? Představoval si případné rozdělení někdejšího babenberského dědictví mezi obě budoucí vítězné mocnosti? Například pro českou korunu Rakousy, pro Uhry Štýrsko? A jaká role měla asi připadnout jemu, Závišovi? [...] Jak se zdá, jedna věc mu byla jasná. Pro něj, Václava a Gutu nebude na Pražském hradě dostatek místa.*“, K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 96.

⁵⁶ Guta Habsburská (1271–1297) byla první manželkou Václava II. V roce 1276 v rámci vídeňských mírových smluv sjednal Rudolf Habsburský s Přemyslem Otakarem II., že se některá z jeho dcer provdá za tehdy pětiletého českého krále Václava. K zasnoubení Václava s Gutou došlo v roce 1279 v Jihlavě, sňatek se uskutečnil počátkem roku 1285 v Chebu. Do svých šestnácti žila po boku svého otce, římského krále Rudolfa I. Habsburského (1273–1291).

⁵⁷ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 99–100.

⁵⁸ O těchto klanech ibidem, s. 100.

syna chystal Záviš setkání králů Václava II. a Ladislava IV. Kumána na Moravě – oba se měli stát kmotry dítěte. Václavovi rádci krále varovali, že velmož ho patrně má v úmyslu zavraždit.⁵⁹ Je nejasné, zda tomu panovník uvěřil, nebo prostě jen využil příležitost zbavit se nepohodlného otčíma. Ať tak či onak, Václav II. pravděpodobně Záviše koncem listopadu⁶⁰ osobně vylákal do Prahy, kde pak byl neprodleně zatčen a uvězněn, jak uvádějí opat Ota a Otacher ouz der Geul.⁶¹

Dalimil zcela opomíjí původní souvislosti. Podle něho je Záviš popraven kvůli svému manželství se zesnulou královnou, přestože hlavním důvodem bylo zjištění, že se podílu na vládě nevzdá dobrovolně, přičemž Václav II. měl eminentní zájem

⁵⁹ Ve Zbraslavské kronice se podle opata Oty Václav II. mučí úzkostí z obavy před hrozbou jeho vraždy Závišem. Viz *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 59–60. Jeho obava se však zdá být neopodstatněná. Kdyby byl Záviš chtěl krále zabít, mohl to uskutečnit mnohem dříve, v době, kdy měl i on sám dosud daleko pevnější postavení. Navíc by byl královnou smrtí nic nezískal. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 101.

⁶⁰ Datace zatčení Záviše není jednoznačná. Vzhledem k předpokládanému datu Závišovy uherké svatby, jež se klade podle Šusty ke konci března 1288, dochází část historiků k závěru, že k Závišovu zjetí nemohlo dojít dříve než začátkem následujícího roku, vzhledem k tomu, že tehdy již měl ze svého nového svazku dítě. Proto považují 10. leden 1289, kdy bytomský král Kazimír odevzdal králi Václavovi II. v Praze na Hradě svou zemi v léno a složil mu přísahu věrnosti, za termín, po němž byl Záviš zatčen; nejvyšším komořím byl tehdy Vítkovec Ojří z Lomnice, kromě něhož mezi svědky vystupují i Závišův švagr Dětrich Spatzmann, purkrabí na Přimdě, a další z Vítkovců, Oldřich z Hradce. Podle zmíněných historiků není možné, aby se oba Vítkovci tou dobou ještě zdržovali u dvora, pokud by Záviš byl tehdy již ve vězení. Viz Fritz GRAEBNER, *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Premysliden*, MVGDB 42, 1903, s. 6–12; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 397; Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, s. 168. Druhá skupina historiků soudí, že k Závišovu zjetí muselo dojít už na podzim 1288: kdyby už byl Závišův bratr ztratil hodnost nejvyššího maršálka a švagr Hroznata úřad purkrabího Pražského hradu, byl by měl Záviš nutně silné podezření a nechal by se vlákat do pasti popsané v kronikách zbraslavské a štýrské. Viz Miloš VYSTYD, *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Záviše z Falkenštejna (Příspěvek ke kritice Štýrské rýmované kroniky a formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně)*, ČČH 20, 1914, s. 181–182; Libor JAN, *Proces se Závišem a proměna královské vlády v letech 1289–1290*, ČČH 103, 2005, s. 10; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 104. Druhá možnost ovšem odpovídá dobovému záznamu, kronice Jindřicha Heimurského, viz Letopisové Jindřicha Heimurského, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 320.

⁶¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 32; *Ottokars österreichischer Reimchronik*, s. 269–272. K těmto otázkám viz ještě Miloš VYSTYD, *Die steirische Reimchronik und die Königsaalener Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, MIÖG 34, 1913, s. 218–295, 596–635.

o osamostatnění v pozici panovníka.⁶² Dalimil tu opět směšuje dva rozdílné příběhy: velmožovy hrdinské činy v boji proti Němcům souvisejí s jeho dřívějšími aktivitami po bitvě na Moravském poli;⁶³ autor je však vkládá do kontextu vzpoury Vítkovců proti králi. Tato vzpoura, vlastně spíše občanská válka, ovšem dosáhla mnohem větších rozměrů: Václav se spolu s manželkou v Erfurtu setkali s římským králem Rudolfem, jenž vyhověl královi prosbě o vojenskou pomoc,⁶⁴ zatímco vzbouření Vítkovci oslovili vratislavského vévodu Jindřicha IV. Proba a nabídli mu českou korunu.⁶⁵ Ten prý slíbil, že do Čech vojensky vytáhne, ale ještě se obrátil s žádostí o spojenectví na uherského krále. Než ovšem stačilo dojít ke společnému tažení, oba panovníci náhle zemřeli.⁶⁶ Podle všeho se ostatně jeví, že takováto nabídka nemohla být brána úplně vážně: Závíš již neztělesňoval muže s reálnou mocí, kvůli němuž by se rozhýbaly páky mezinárodní politiky. Přestože byl švagrem uherského krále, který byl ovšem nespolehlivý a nevypočitatelný.⁶⁷ Sám Jindřich IV. Vratislavský měl dost svých starostí v Krakovsku a zřejmě spíše počítal s pomocí Rudolfa Habsburského, jehož pravděpodobně navštívil v Erfurtu,⁶⁸ než se zásahem proti zeti římského krále.⁶⁹

---

⁶² K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 102, 106. Počet Vítkovců, kteří přešli na královu stranu, samozřejmě po jeho zajetí stoupl.

⁶³ Marie Bláhová soudí, že Dalimil ve zmínce o jeho úspěchu proti Němcům odkazuje k podrobení Budějovic roku 1279, viz *Staročeská kronika*, kap. 87, v. 8, díl II, s. 421. Viz M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 382.

⁶⁴ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 42–43. Poslal s ním zpátky do Čech nejen svého syna Rudolfa a bamberského biskupa Arnolda, ale i početné vojsko, které mu mělo pomoci při pacifikaci země. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 107–108; J. ŽEMLIČKA, *Století*, s. 169; L. JAN, *Proces*, s. 19–21. V Erfurtu se také řešila otázka Závíšova osudu; pod Rudolfovým tlakem se rozhodlo o jeho brzké popravě.

⁶⁵ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 109.

⁶⁶ Uherský král zemřel 10. června a vratislavský vévoda 23. června. Tak to alespoň popsál opat Ota, viz *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 33. Jak ale upozorňuje Libor Jan, cílem zmíněného zdroje tu nebyla historická objektivita, nýbrž snaha vylíčit Závíše jako zloducha, jenž stál v pozadí spiknutí, a tím ospravedlnit jeho popravu.

⁶⁷ L. JAN, *Proces*, s. 22.

⁶⁸ *Ellenhardi Chronicon* ad a. 1289, MGH SS XVII, Philipp Jaffe (ed.), Hannover 1861, s. 132; Bronisław WŁODARSKI, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931, s. 114; Karol MALECYIŃSKI, *Polska, Austria, Czechy i Brandenburgia w*

Rozhodnutí o Závěšově smrti padlo patrně ještě před zahájením tažení proti vzbouřeným Vítkovcům. Závěšovy poslední týdny popisuje autor štýrské kroniky: podle něho bylo vysláno do jižních Čech vojsko, které s sebou mělo spoutaného odsouzence. Společně táhli od hradu k hradu a král postupně získával jednu ztracenou pevnost za druhou, až dorazili před hrad Hlubokou, který hájil Závěšovův bratr Vítek. Ten se na rozdíl od ostatních členů rodiny zpěchoval královský hrad vydat. Nato dal Mikuláš Opavský, králův nevlastní bratr a velitel královského vojska, zřejmě 24. srpna 1290 Závěše na místě popravit.⁷⁰

Každopádně nebyl Závěš potrestán pouze kvůli královně.⁷¹ V protikladu k *Dalimilově kronice*, podle níž je poprava výlučně královým dílem, víme, že v ní se hrálo svou roli větší množství osob: o Závěšův pád měla zájem i královna Guta, pražský biskup a příslušníci šlechtických rodů, jež stály proti Vítkovcům v boji o moc v Čechách před rokem 1284.⁷² Zatímco *Zbraslavská kronika* poukazuje na neblahý vliv šlechtické „kliky“ a na jeho klíčovou roli v dlouhé krizi táhnoucí se až do roku 1310,⁷³ Dalimil se vytrvale snaží dokázat, že král jednal naprosto svévolně, že se ve svých rozhodnutích řídil výlučně osobními pocity a touhou diskreditovat Závěše. Podle Dalimila se král prostě mstil za osobní příkoří, přičemž ve

---

latach 1278–1290, in: *Wieki średnie. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznice urodzin*, Aleksander Gieysztor (ed.), Warszawa 1962, s. 199.

⁶⁹ Další autoři dokonce naopak předpokládají, že Jindřich probus uzavřel s českým králem v srpnu 1289 v Opavě spojeneckou smlouvu. Viz obsáhlou poznámku č. 95, in: L. JAN, *Proces*, s. 22–23.

⁷⁰ *Ottokars österreichischer Reimchronik*, s. 272. Datace Závěšovy smrti není úplně jednoznačná. Většina historiků se spolehla na datum 24. srpna 1290 v souladu s nekrologiem kláštera ve Vyšším Brodu, kde byl Závěš pohřben. Viz J. ŠUSTA, *Závěš z Falkenštejna*, s. 186; Idem, *České dějiny II/1*, s. 413; M. VYSTYD, *Zbislav Zajíc*, s. 182–184; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 110; L. JAN, *Proces*, s. 23–24, 39; Idem, *In ordine Cruciferorum*, s. 462. Odlišné datum (4. července 1290) prezentuje kronika Beneše Minority, též výsledek kompilace starších dokumentů, s čímž souhlasí V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 413.

⁷¹ Dosud se dokonce ani neví, z čeho konkrétně byl Závěš obviněn, viz L. JAN, *Proces*, s. 34.

⁷² Dokonce i někteří Závěšovi příbuzní přislíbili Václavovi pomoc při jeho zatýkání. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 102.

⁷³ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 106–116.

skutečnosti tu jde o provádění politické strategie, byť ji jako takovou lze kritizovat.⁷⁴

V *Dalimilově kronice* nacházíme schematický pohled na události, v jehož prizmatu se identifikuje zájem šlechty se zájmem státu. Autorův exkurz do minulosti však slouží hlavně tomu, aby připravil české pány v případě potřeby na vystoupení proti panovníkovi. Nejde mu o to předestřít před čtenáře věrohodné dějiny šlechtických vzpour – jeho cílem je utvrdit v nich na základě ne zcela pravdivě podané tradice vědomí, že vzpoura je nejvhodnější cestou odporu proti špatné vládě.⁷⁵ Je-li národ ohrožen, potřebuje ochranu, a šlechta je v tomto ohledu nejpopulárnějším kolektivním vykonavatelem.

Od vyhnání panovníka k tyranovraždě: dvojí řešení podle Dalimila

Král musí ctít české obyčeje a pány, a musí usilovat o integritu státu a národa. Takové je Dalimilovo poselství. Vyzývá pány k činu, pokud král nedodrží svůj závazek. Nestačí-li k řešení krize a přesvědčení panovníka diskuse ani verbální konflikt, pak mají páni povinnost sehrát svou roli a případně použít i nejradiálnější prostředky. Zatímco právo odporu a použití vzpoury patřily k obecně uznávaným prostředkům, bylo z různých důvodů mnohem obtížnější ospravedlnit přímý útok na královskou osobu. Dalimil ale klade tradici sesazení vladaře a tyranovraždy již do nejstarších dob existence českého státu, ve snaze o vytvoření následováníhodného vzoru pro své současníky.⁷⁶ Bagatelizuje při tom výjimečnost takového aktu, a to nejen proto, aby páni jeho doby sami nezaváhali, nýbrž i proto, aby se nový král, Jan Lucemburský (1310–1346), choval, jak je třeba.

---

⁷⁴ J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 423nn; Vratislav VANÍČEK, *Záviš z Falkenštejna a česká šlechta*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 24, 1990, s. 185–201.

⁷⁵ Fritz Kern zdůrazňuje roli existující tradice jako impulzu pro vzpoury. Fakt, že se už kdysi vzbouřili předkové, je dostatečným ospravedlněním nové vzpoury. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 145–146.

⁷⁶ Zde platí stejná argumentace jako u vzpoury: materializace prastarého obyčeje prostřednictvím co největšího počtu příkladů je nejlepší cestou k přesvědčení publika.

Otázky tyranie a tyranovraždy ve středověku

Tyranie a tyranovražda náležely ke klasickým a hojně diskutovaným tématům již ve starověku. Vraždu tyrana považoval Démosthénés (384–322) za nejlepší osvědčení demokratického smýšlení; jak píše ve své Řeči o smlouvě s Alexandrem, „*lidé, již podporují makedonskou hrozbu a připouštějí možnost, že tyranie zruší jejich zákony, jsou nepřátelé a je třeba se jich zbavit.*“⁷⁷ Ještě radikálněji uvažoval Aristoteles (384–312), když označil tyranovraždu za přírodní zákon působící proti tyranii, jež je důsledkem popření ústavy a nejhorší možnou formou vlády.⁷⁸ Obdobně Cicero (106–43) odkazoval k pojmu tyranie ve své argumentaci k ospravedlnění vraždy Julia Caesara a považoval odmítnutí odporu proti ní za chybu.⁷⁹

V křesťanském učení se ovšem otázka tyranovraždy začala jevit mnohem problematictější. Vražda odporuje šestému Božímu přikázání, „*Nezabiješ*“. Přesto je Bible poněkud ambivalentnější, o čemž svědčí například výjimky povolené při obraně Izraele nebo v boji proti nevěřícím. Biblická postava Júdit pak dokonce zaujímá význačné postavení v dějinách tyranovraždy:⁸⁰ Júdit svedla krále Holoferna, jenž byl generálem Nabukadnesarovy armády a vedl zábor Judska. Júdit ho ve spánku zavraždila, aby zachránila svou zemi. Po návratu domů s jeho štátou hlavou se na ni ihned pohlíželo jako na hrdinku a nepochybně ji to zařadilo mezi spravedlivé. Podobně i přes příkaz podrobení se formulovaný v novozákonních *Listech apoštola Pavla*, a zákaz odporování moci specifikovaný v *Listě Římanům*,⁸¹ označují naopak *Skutky apoštolů* odpor, vzpouru, ba dokonce i radikálnější činy za určitých okolností za legitimní, což je tu vyjádřeno slovy „*Boha je třeba poslouchat, ne lidi.*“⁸²

⁷⁷ DÉMOSTHÉNES, *Περ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον Συνθηκῶν* (Řeč o smlouvě s Alexandrem) in: Demosthenis orationes, Samuel Henry Butcher (ed.), Oxford 1903, 17, 1–30.

⁷⁸ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova*, 1160b; *Politika*, 1279b.

⁷⁹ Tematiku rozvíjí v *De officiis*, viz, *Cicéron, Les devoirs – Livre I*, Maurice Testard (bilingvní edice), Paris 1974, 26, s. 116; *Cicéron, Les devoirs – Livres I et II*, Maurice Testard (bilingvní edice), Paris 1984, kniha II:7:23–26, s. 24–26; kniha III:4:19, s. 79–80; kniha III: 6:32, s. 86.

⁸⁰ Monique COTTRET, *Tuer le tyran ? Le tyrannicide dans l'Europe moderne*, Paris 2009, s. 16.

⁸¹ Římanům XIII/2: „*takže ten, kdo se staví proti vládnoucí moci, vzpírá se Božímu řádu. Kdo se takto vzpírá, přivolává na sebe soud.*“

⁸² Skutky apoštolů V/29.

Neposlušnost je tak, stejně jako v *Knize Júditině*, považována za spravedlivou, zatímco velekněz je postaven po bok Satana a sil zla.

Bible je plná kontradikcí a napětí mezi přesvědčením, že moc pochází bezvýhradně od Boha⁸³ a neposlušnost vůči moci znamená neposlušnost vůči Bohu, na jedné straně, a odmítáním bezpráví pramenícího ze zneužití moci tyranem, na straně druhé. Biblické texty samozřejmě nemají svým čtenářům nabízet traktát z politické filozofie. Přesto se však právě ony staly jakýmsi základem pro středověké uvažování o možnostech a podmínkách tyranovraždy, přičemž veškeré kontradiktorní prvky obsažené v tomto základu přirozeně silně poznamenaly středověké myšlení. Tato výchozí situace se ještě komplikuje přítomností nové dimenze provázející panovníkovu moc v jednotlivých středověkých monarchiích – systému obřadů a rituálů, jež doplňují politickou mašinerii a v důsledku vedou k sakralizaci osoby panovníka, vztahující jeho pozemské konání k Bohu. Svě krále měl sice i antický svět, například v Římě, středověký král je však, jak konstatuje Jacques Le Goff, „postava nová a specifická“.⁸⁴ Přestože obřad královského pomazání přestal být ve 12. století svátostí,⁸⁵ i nadále dodával křesťanskému panovníkovi atribut jakési posvátnosti a činil z něho přímého služebníka Božího, od Boha pomazaného. Královské pomazání tak bylo sice redukováno na pouhou sakramentálii, svátostinu, i tak ale král zůstával povýšen nad všechny laiky. Tuto jistou zmatečnost ještě příživovala značná podobnost pomazání se svátostí – jeho smysl se tak změnil toliko teoreticky, pro znalce, zatímco jinak si pomazání zachovalo všechny tři charakteristické rysy svátosti⁸⁶ a stále se podobalo kněžské ordinaci⁸⁷ ve smyslu

---

⁸³ Římanům XIII/1–2.

⁸⁴ Jacques LE GOFF, *Le roi dans l'Occident médiéval*, in: *Héros du Moyen Âge, Le roi, le saint, au Moyen Âge*, Paris 2004, s. 1075.

⁸⁵ F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 68. Přestože preláti raného středověku tvrdili s papežem Řehořem I. (590–602), že pomazání je skutečnou svátostí, došlo tu posléze k zásadní změně v rámci pokusů církve o konsolidaci svého postavení, a to počínaje gregoriánskou reformou založenou za papeže Řehoře VII. (1050–1080).

⁸⁶ Jsou to: 1. *vnější znaky* projevující se jednotlivými úkony korunujícího kněze; 2. *vnitřní účinek*, jenž se týká duše pomazaného, z něhož působením mystické Boží síly činí nového člověka a uděluje mu sedm darů Ducha svatého; a 3. *vnější účinek*, který spočívá v hodnosti udělené pomazanému.

⁸⁷ Ordinance patří k sedmi svátostem.

pomazání Svatým duchem. Stejně jako biskup dostával i král svatou moc, jejíž autorita se neopírala výlučně o lidské udělení.⁸⁸

Za této situace většina středověkých myslitelů, mj. například Isidor ze Sevilly (560–636), vřele doporučovala poslušnost vůči panovníkovi, byť by byl tyranem,⁸⁹ a v důsledku toho se diskuse k danému tématu posléze prakticky uzavírá. Přesto se někteří myslitelé dále pokoušeli o hlubší chápání politických otázek. Především se to týká Tomáše Akvinského a Johna ze Salisbury, protagonistů oscilace úvah o politických záležitostech ve středověku. John ze Salisbury (1115–1180) zveřejnil své kontradikční přesvědčení ve svém stěžejním spise nazvaném *Policraticus*. Kniha VIII tu líčí tyranii jako jedovatý plod stromu zla a přikazuje, aby každý člověk takový strom vyklestil, ať roste kdekoliv:⁹⁰ nepřítel lidské rasy, tyran, musí být zabit⁹¹ a ten, kdo ho nechává dále působit, se provinuje proti sobě a politickému tělu, zatímco ten, kdo zbavuje lid tyranského jha jeho vraždou, zaslouží chválu.⁹² Na jiném místě ovšem autor spatřuje v krutosti tyrana i kladný rys, když ji považuje za nástroj prozřetelnosti určený k výkonu trestu nad zločinci⁹³ a k opravě pomýlených názorů, neboť vede – nebo by alespoň měla vést – jednotlivé součásti politického těla k sebezpytování a následnému rozpoznání chyb, jež vedly ke zhroucení sociální rovnováhy.⁹⁴ Navíc s použitím analogie mezi politickým tělem a tělem

⁸⁸ Moc krále byla výslednicí dědického práva, volby (nebo neformálního schválení pánů) a pomazání, na rozdíl od kněze, jenž potřeboval k efektivnímu výkonu služby Bohu toliko ordinaci.

⁸⁹ ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologie*, IX: 3:19: „*Tyranni Graece dicuntur. Idem Latine et reges. Nam apud veteres inter regem et tyrannum nulla discretio erat, ut* (Virg. Aen. 7,266): *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Fortes enim reges tyranni vocabantur. Nam tiro fortis. De qualibus Dominus loquitur dicens* (Proverb. 8,15): *Per me reges regnant et tyranni per me tenent terram.*“

⁹⁰ Píše: „*image of depravity ... [who] spring(s) from evil and should be cut down with the axe wherever he grows.*“, JOHN OF SALISBURY, *Policraticus sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum*, Cary J. Nederman (ed.), Cambridge 2007 (první vytisk 1990), kniha VIII, kap. 17, s. 191.

⁹¹ Ibidem, kniha VIII, kap. 20, s. 206–208.

⁹² Ibidem, kniha VIII, kap. 20, s. 205.

⁹³ Takový názor byl ve středověku zcela běžný. Věřilo se dokonce, že se tyran sám potrestá svým chováním (jeho duše je v důsledku jeho zla definitivně zatracena), což pak činilo jakýkoli světský pokus o jeho sesazení zbytečným, ba nevhodným. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 187.

⁹⁴ JOHN OF SALISBURY, *Policraticus*, kniha VII, kap. 17, s. 163.

lidským prezentuje knížete jako „obraz božství“ na zemi – „image of the deity“⁹⁵ – a jako hlavu, která vládne celému tělu, v souladu s korporativní teorií státu zahrnující analogii s lidským tělem, jež ovládá středověké politické myšlení. V uvedených souvislostech a v zájmu ochrany sociálního pořádku si kníže podle Johna ze Salisbury zaslouží bezvýhradnou věrnost a podřízenost.⁹⁶ Jako mnoho středověkých spisů, i *Policraticus* se opírá především o kompilaci textů a tedy nutně i soubor různých myšlenek, což znamená, že není souvislým syntetickým politickým traktátem. John ze Salisbury se sice sám hlásí k antickému postulátu legitimacy a nezbytnosti tyranovraždy, jako křesťan a klerik se však vposledku spoléhá v úsilí o odstranění útlaku na Boha, nikoli na člověka. V současné době převládá badatelská tendence k výlučnému soustředění na pasáže nakloněné tyranovraždě na úkor opačné argumentace v četných pasážích odkazujících na biblické texty, a představení autora *Policratika* jako prvního křesťanského apologetu tyranovraždy. Myšlení Johna ze Salisbury však bylo mnohem složitější a mnohoznačnější.

Radikální změnu v politickém myšlení ovšem přineslo ve 13. století znovuobjevení Aristotela. V letech 1246–1247 předložil kolektiv překladatelů pod vedením Roberta Grossetesta nový latinský překlad řecké *Nikomachovy Etiky*, který poté sloužil až do novověku jako standardní verze.⁹⁷ Roku 1260 pak Vilém z Moerbeke dokončil svůj překlad *Politiky*.⁹⁸ Přes složitý začátek⁹⁹ měla Aristotelova tvrzení

---

⁹⁵ Ibidem, kniha VI, kap. 25, s. 137.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Burgundio z Pisy vyhotovil první úplný překlad Etiky v letech 1130–1150. Viz Gudrun VUILLEMIN-DIEM – Marwan RASHED, *Burgundio de Pise et ses manuscrits grecs d'Aristote: Laur. 87.7 et Laur. 81.18*, *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 64, 1997, s. 136–198. Jeho překlad se zachoval ve dvou textech, *Ethica vetus* a *Ethica nova*, jež se shodují s knihami I. až III. Aristotelovy Etiky. Jak velký vliv měl tento překlad, jenž se nám zachoval pouze ve tvaru zlomků, dnes nelze stanovit. Každopádně byl posléze překonán pozdějším textem z pera Lincolnského biskupa. Viz Charles DE MIRAMON, *Réception et oubli de l'Ethica Vetus. Salerne et Bologne (1150–1180)*, in: *Mélanges en l'honneur d'Anne Lefebvre-Teillard, Bernard d'Alteroche – Florence Dumoulin-Auzary – Olivier Descamps – Franck Roumy* (edd.), Paris 2009, s. 727–746, zejm. s. 729–731.

⁹⁸ Znovuobjevení Aristotelovy *Politiky* se uskutečnilo ve dvou etapách. Nejdříve sepsal Vilém z Moerbeke roku 1260 nebo 1266 „*translatio imperfecta*“, po níž pak roku 1265 nebo 1270 následovala „*translatio perfecta*“. Viz Fernand BOSSIER, *Méthode de traduction et problèmes de chronologie*, in: *Guillaume de Moerbeke: Recueil d'études à l'occasion du 700e anniversaire*

čím dál větší úspěch a tento vývoj pokračoval až do jejich konečného prosazení zároveň s tomismem.¹⁰⁰ Jejich znovuobjevení totiž zároveň vystavilo do popředí zájmu dlouho zanedbávaný předmět, jímž byla politická věda, a umožnilo Tomáši Akvinskému (1225–1274) položit zcela nový základ politické etice čerpající ze studia relativity režimů a otázky tyranie. Tomášův postoj k otázkám definice tyrana a možností jeho potrestání byl nicméně rovněž proměnlivý.¹⁰¹ Jeho spisy nabízejí dvě protikladné koncepce týkající se použití politického násilí: první z let autorova mládí (*Scriptum super libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*), druhou pak z jeho zralého období (*Summa theologica* a *De regno*).

První syntetické dílo Tomáše Akvinského, *Komentář k sentencím Petra Lombarda*, bylo sepsáno v letech 1254 až 1256. Jeden článek je zde cele věnován úvahám o otázce neposlušnosti vůči světským panovníkům obecně a tyranům zvláště.¹⁰²

---

de sa mort (1286), Jozeph Brams – Wilhelm Vanhamel (edd.), Louvain 1989, s. 288–289 a 292; Jozeph BRAMS, *Guillaume de Moerbecke et Aristote*, in: *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'Antiquité tardive au XIVE siècle*, Jacqueline Hamesse – Marta Fattori (edd.), Louvain- La-Neuve 1990, s. 320.

⁹⁹ Aristotelovy spisy uvedené Averroovými komentáři, jež se objevily již ve 30. letech 12. století, byly totiž v rozporu s křesťanskou ideologií. Nejspornějšími momenty tu byly teze o věčnosti světa, monopsychismus, odmítání božské prozřetelnosti, odmítání svobodné vůle a morální zodpovědnosti člověka, či doktrína dvojí pravdy. Už v roce 1215 odsoudil papežský legát Robert de Courson dva myslitele; ve skutečnosti ovšem platil jeho odsudek doktrínám Aristotela a Jana Scota Eriugeny (810–877). V roce 1277 odsoudil pařížský biskup Étienne Tempier několik Aristotelových tvrzení. K tomu viz edice textu jeho odsudku: David PICHÉ, *La condamnation parisienne de 1277*, Paris 1999. O kontextu a širších záležitostech: Sylvain PIRON, *Le plan de l'évêque. Pour une critique interne de la condamnation du 7 mars 1277*, *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 78/2, 2011, s. 383–415.

¹⁰⁰ Tomášovy teze byly tři roky po jeho smrti, v roce 1277, označeny za averroismus. V roce 1279 však na obhajobu jeho díla vystoupil františkán Guillaume de La Mare v textu nazvaném *Correctorium Fratris Thomae*. V roce 1282 je povolena četba Tomášových spisů a roku 1323 je Tomáš dokonce kanonizován.

¹⁰¹ Philippe VEYSSET, *Situation de la politique dans la pensée de Saint Thomas d'Aquin*, Paris 1984; Péter MOLNÁR, *La légitimité de la résistance. Deux solutions chez saint Thomas d'Aquin*, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 46, 1999, s. 115–137.

¹⁰² TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Scriptum super libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*, II, 44, 2, 2 argumenty 4 a 5, in: *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia ut sunt in Indice Thomistico*, Roberto Busa (ed.), Stuttgart 1980, t. 1, s. 256.

V argumentech číslo 4 a 5, zakončených pseudociceronským citátem,¹⁰³ se Tomáš věnuje tématu tyrana a případné nejvhodnější formy zásahu proti němu. Úvahu uvádí typologickým rozlišením dvou typů vlád: a) vlády, které se oddálily od Boha způsobem získání moci (*quantum ad modum acquirandi potestatem*); a b) vlády, které se od něho oddalují použitím moci (*quantum ad usum potestatis*). Na základě tohoto základního rozlišení uvádí Tomáš čtyři typy tyranovlády (tj. dva pro každou z uvedených kategorií), přičemž pro každý jednotlivý případ podává vhodné řešení: 1/ zmocní-li se moci nějaký *indignus*, tj. nekompetentní kníže, vylučuje Tomáš legitimitu jakékoliv akce ze strany poddaných a dává přednost potřebě vládní stability; 2/ oproti tomu nastolení *usurpator*, čili nelegitimního knížete, odůvodňuje násilnou akci poddaných a případně i zabití toho, kdo je označen za tyrana. Tyto dva typy spadají do první skupiny vlád charakterizovaných nezákonným nastolením knížete. Pro kategorii vlád charakterizovaných zneužitím moci pak autor stanoví: 3/ nařizuje-li vláda činy, které stojí v protikladu k zásadám ctnostného života, mají jí poddaní odepřít poslušnost. To však ještě neznamená, že mají, ba dokonce mohou, takové vládě aktivně odporovat. V tomto případě tak Tomáš nepodává příliš explicitní vysvětlení – místo toho uvádí příklady mučedníků, což nasvědčuje jeho inklinaci k doporučení pasivního odporu spíše než skutečné vzpouře. 4/ V případě, kdy vláda překračuje sféru svých kompetencí, je Tomáš ještě méně konkrétní: poddaní tak podle něho nemají poslouchat problematické rozkazy, přičemž ale zároveň ani nesmějí odmítnout jejich plnění!

Jinými slovy, *Komentář k sentencím Petra Lombarda* ospravedlňuje aktivní odpor poddaných a případně tyranovraždu pouze v případě uchvácení moci uzurpátorem. Jakkoli ji pozdější obhájci tyranovraždy hojně používali,¹⁰⁴ byla Tomášova

---

¹⁰³ Tomáš zmiňuje Ciceronovy úvahy o Caesarově vraždě (*De Officiis*, I, 26).

¹⁰⁴ Pozdější politická literatura Tomášovy myšlenky hojně využívala, ovšem s tím, že výrazně zradikalizovala a zjednodušila jeho argumentaci, jež byla ve skutečnosti mnohem složitější. Tato literatura se totiž vesměs soustředila na jednu izolovanou pasáž *Komentáře k sentencím Petra Lombarda*, přičemž zcela pomíjela další vývoj autorova uvažování, k němuž dochází nejen v *Komentáři* ale i v *Sumě teologické* a v *De Regno*. Mladší *Tractatus de tyranno* od Bartola ze Sassoferrata (1313–1356) přejímá doslova Tomášovu typologii, stejně jako Jean Petit (1360–1411) ve své chvalořeči tyranovraždy orleánského Vejvody, a spisy monarchomachů, například Theodora Bezy (1519–1605) v době francouzských náboženských válek.

argumentace ve skutečnosti v zásadě bezzubá, neboť platila jen pro zcela nepatrný počet situací. Panovníci byli ve středověku jen velice zřídka nelegitimní. Tento výklad se tak naprosto zříkal řešení běžnější a problematičtější situace plynoucí z nespravedlivé vlády legitimního knížete. Další díla Tomáše Akvinského, jež pojednávají o otázkách odporu proti panovníkovi a tyranovraždy, jsou pak ještě obezřetnější. Jde o *De Regno ad Regem Cypri* z let 1265–1267¹⁰⁵ a *Summa theologica* (mezi 1266–1273). Obě tato díla představují stejnou koncepci, již ovšem autor nejpřehledněji formuluje v kapitole pojednávající o preventivní obraně proti tyranii.¹⁰⁶ Prevence je vpravdě středobodem Tomášova systému. Radí svěřit královský úřad někomu, kdo se nestane tyranem. Tomáš sice neříká, kde a jak takového jedince najít, následně však doporučuje omezit královu moc. Teprve minou-li se tato dvě opatření účinkem, uvažuje Tomáš o možnosti legitimní akce proti tyranovi. Každopádně ovšem zdůrazňuje velké riziko, jež s sebou taková vzpoura nese: její neúspěch může mít za důsledek buď posílení moci tyranského panovníka, nebo občanskou válku, nebo také vznik nové tyranie. Tomáš tedy toleruje ozbrojenou akci pouze ve zcela kritických situacích a odmítá jakékoli arbitrární iniciativy, neboť právě ty s sebou nesou vyšší míru rizika, že může dojít i k usmrcení spravedlivého krále. V „méně vážných“ situacích vyzývá poddané k hledání řešení modlitbou, a teprve když tyran definitivně selže v plnění Božího plánu, zaslouží si trest lidu. V mezidobí mezi sepsáním *Komentáře* a *De regno* se patrně Tomášův postoj umírnil. Zatímco v prvním spisu pokládá tyranovraždu za reálnou cestu k nápravě – byť byla prostředkem vhodným výhradně ve výjimečných situacích –, v pozdějším textu označuje tyranovraždu za politicky ještě nebezpečnější než samotnou tyranii. Nanejvýš tedy radí poddaným, aby se spokojili omezením královny moci; ve většině případů je však vyzývá, aby snášeli tyranii co nejdéle a nacházeli útěchu v modlitbě. Přestože autorův myšlenkový vývoj lze vykládat dlouhými dvanácti lety, jež uplynula mezi sepsáním obou textů, zdá se být

¹⁰⁵ Uvádím dosud běžně uznávané datování. Nové výzkumy ovšem ukazují spíše na pozdější dobu, roky 1271–1273. Viz Christoph FLÜELER, *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen Politica im späten Mittelalter*, Amsterdam – Philadelphia 1992, díl I, s. 28.

¹⁰⁶ TOMÁŠ AKVÍNSKÝ, *De regno ad regem Cypri*, I, 6, in: Sancti Thomae Aquinatis opera omnia / iussu Leonis XIII p. M. edita, Antoine Dondaine (ed.), t. 42, Roma 1979, s. 455–456.

pravděpodobnější, že názorová oscilace pramení spíše z prostého faktu, že, jak píše Péter Molnár, jeho dílo netvoří „jednotlivý, neměnný systém.“¹⁰⁷

Stejně jako jeho současníci, nedokázal se Tomáš ve výkladu držet jedné určité linie. Tento způsob uvažování přitom nebyl chápán negativně. Absence souvislých doktrín byla společným jmenovatelem středověkých politických spisů.¹⁰⁸ Jejich autoři se ani o něco podobného nesnažili. Z toho vyplývá v první řadě skutečnost, že středověkému myšlení se nepodařilo nabídnout žádnou jasnou koncepci definující povahu tyranie a cest směřujících k jejímu odstranění či nápravě. Taková byla situace i na počátku 14. století, v době sepsání *Dalimilovy kroniky*, ve společnosti, kde se moc nepovažovala za pouhou administrativní službu svěřenou jednotlivci nebo několika mužům, nýbrž za božský úřad, jenž dotyčného knížete proměňoval v blahoslavenou bytost nadřazenou ostatním nejen společensky, ale i z přirozené podstaty věcí.¹⁰⁹ Otázka tyranovraždy náležela ve středověku k tématům traktovaným uvnitř univerzitního prostředí, kde byla předmětem četných debat mezi scholastickými teology, přičemž zůstávala téměř bez ohlasu na veřejné politické scéně. Jak píše Monique Cottretová, „uvažování o tyranovraždě prochází napříč antikou a středověkem. Až v 15. století pronikají do katolické rozpravy o tomto tématu zlomové prvky“:¹¹⁰ teprve tehdy přestává být logika tyranovraždy v rozporu s křesťanským pojetím moci, a od 16. století pak dochází k propojení

---

¹⁰⁷ P. MOLNÁR, *La légitimité*, s. 115. Některé práce se ovšem pokoušejí najít ve spisech Tomáše Akvinského nějakou logiku nebo alespoň vysvětlení uvedených rozporů. Tak Peter Meinhold tvrdí, že pasáž o tyranovraždě v *Komentáři* je pouhý citát z Cicerona a nevypovídá nic o Tomášovu vlastním uvažování, viz Peter MEINHOLD, *Revolution im Namen Christi*, Saeculum 10, 1959, s. 380–405. Otto Schilling a Friedrich Schoenstedt se snaží této názorové proměně porozumět v kontextu Tomášovy typologie popsané v *Komentáři*: podle nich se v *De Regno* a *Teologické sumě* uvažuje o tyranovraždě v rámci tyranie legitimního knížete. Viz Otto SCHILLING, *Die Staats- und Soziallehre des hl. Thomas von Aquin*, Paderborn 1923, s. 95–98; Friedrich SCHOENSTEDT, *Der Tyrannenmord im Spätmittelalter*, Berlin 1938, s. 36–46.

¹⁰⁸ Philippe BUC, *L'ambiguïté du livre. Prince, pouvoir et peuple dans les commentaires de la Bible au Moyen Âge*, Paris 1994, s. 44–48.

¹⁰⁹ Připomeňme tu dílo Ernsta Kantorowicze, jenž se snaží uvést zároveň Božský a lidský obraz krále ve většině středověkých evropských států do spojitosti s pojetím dvojí osoby Krista. Viz Ernst KANTOROWICZ, *Les Deux corps du roi*, Paris 1989, s. 51–79.

¹¹⁰ Monique COTTRET, *La justification catholique du tyrannicide*, Parlement[s], Revue d'histoire politique 3, 2010, s. 108.

teorie a praxe v průběhu francouzských náboženských válek. Do té doby však zůstávala podstata středověké moci v diametrálním rozporu s konceptem tyranovraždy. Zatímco představa, podle níž by se poddaní mohli bez problému zbavit tyranského pána, již je přítomná, argumentace probíhající tímto směrem se rázem stává mnohem mlhavější a nesmělejší, má-li jít o (pomazaného) krále.¹¹¹ Předěl mezi abstraktním uvažováním a odkazem na konkrétní situaci je tu dosud velice patrný. Většina středověkých myslitelů, jejichž předními představiteli byli Tomáš Akvinský a John ze Salisbury, uvažovala odtrženě od konkrétní aktuální nebo alespoň historické politické situace – každopádně na ni nikdy neodkazovali.

Z tohoto pohledu byl Dalimilův přístup úplně jiný – konkrétní situace jsou u něho všudypřítomné, nabízí praxi oddělenou od konfesních uvah, jež se zříká dobového ideového diktátu. Přestože je Dalimil věřící a naprosto si nedokáže představit svět bez Boha a náboženství, jeho líčení politické reality se nedotýká božího plánu, jeho stěžejní hodnotou je společné dobro.

Fiktivní precedenty: případy trestání panovníka v Dalimilově kronice

V intencích středověké logiky, podle níž je nejplatnějším zdrojem legitimace starobylost, se Dalimil snaží dokázat, že trestání panovníka bývalo v dřívějších dobách, než totiž došlo – jak se domnívá – k zásadnímu obratu za Přemysla Otakara I., zcela běžným nápravným prostředkem. Popisuje v této souvislosti celkem šest fiktivních případů:

---

¹¹¹ Joseph CANNING, *A History of Medieval Political Thought, 300–1450*, London – New York 1996, s. 167. Domnívám se dokonce, že náboženská reforma a následná koexistence nových náboženství hluboce proměnily pohled na krále a jeho funkci. Během celého středověku je král nedotknutelným a neomylným božským zástupcem. Vývoj nových náboženství v evropské společnosti však znamenal zrušení tohoto výsadního postavení: král se pak totiž prokazatelně mohl mýlit ve volbě náboženství a tím škodit nejen sobě, ale všem poddaným svého království. Zmnožení náboženství vede ke zpochybnění volby krále a nese s sebou ztrátu jeho téměř nadpřirozeného postavení.

Panovníci	Trest	Důvod uvedený v Dalimilově kronice	Skutečnost
Bořivoj II. kap. 63	vyhnán českými pány	náklonnost k Němcům	spor s bratrem Vladislavem
Vladislav II. kap. 67	uprchl před pány	náklonnost k Němcům	odstupuje ve prospěch syna Bedřicha
Fridrich I. kap. 69	sesazen pány	náklonnost k Němcům	sesazen císařem
Konrád II. kap. 69	popraven na rozkaz pánů	náklonnost k Němcům	zemřel při obléhání Neapole
Stanimír kap. 69	popraven na rozkaz pánů	náklonnost k Němcům	fiktivní panovník
Přemysl Otakar I. kap. 73	uprchl před pány	neúcta vůči pánům	sesazen císařem

Sesazení a vyhnání, případy Bořivoje II. a Fridricha I.

V kapitole 63 zmiňuje Dalimil vyhnání Bořivoje II. (1100–1107 a 1117–1120). Tvrdí, že kníže byl vyhnán proto, že pustil do země i do rady hodně Němců, a to na úkor českých pánů.¹¹² Inscenuje radu pánů shromážděnou jejich mluvčím Vladislavem, který tu připomíná povinnosti panovníka:

*Báto, proč druhem se nekážeš,
že Němcóm jíti z dvoru nekážeš?
Či nepomníš, co jsú nám zlého učinili,
kako jsú Němci náš rod zradili?
Vidal-lis kdy v jiněj zemi cizozemcě v radě?
Kterýž ten jest, ten chce svéj cti vádě.
Z své země se dobrý nepostojí,
ktož se doma neschová, ten u nás stojí.
Kako ten móž cizozemci věren býti,
jenž s svými nemohl sbýti?*

¹¹² Viz *Staročeská kronika*, kap. 64, v. 1–4, díl II, s. 147: „Když Bořivoj knězem bieše, / slibu zemanóm neplnieše. / V radu počě Němcě pojímati, / pro to bratr jeho Vladislav jě se naň hněvati.“

*Kako ten bude tobě dobře raditi,
jenž myslí, kako by mohl uškoditi?
Cizozemec nepřišel jest hledat dobra tvého,
ale na to, aby hledal užitka svého.
Bude-li se tobě zle vésti,
kto jemu nedá do své země lésti?*¹¹³

a na závěr líčí jakýsi tribunál končící odsouzením a sesazením Bořivoje:

*Když ty nechceš na své tbáti,
já se chci v své kněžstvo uvázati.*¹¹⁴

Ačkoliv se Vladislav posléze sám stává panovníkem (1109–1117 a 1102–1125), zdůrazňuje Dalimil jeho funkci mluvčího pánů ztělesňujícího jednomyslnost rady. Opět tedy výrazně upravuje minulou historii, přičemž zneužívá ve prospěch své argumentace dějinný svár o moc mezi dvěma knížaty, aby prokázal, že páni jsou odpradáвна nejschopnější rozpoznat tyrana a ztrestat ho. Zatímco Bořivoj ve skutečnosti nakonec sám volil útěk,¹¹⁵ byl podle Dalimila vyhnán do Německa.¹¹⁶

Takováto manipulace minulosti je v *Dalimilově kronice* poměrně běžná. V kapitole 69 tak kronikář tvrdí, že páni vypudili Fridricha I. (1172–1173 a 1178–1189), protože byl prý příliš hodný k Němcům.¹¹⁷ Kníže byl skutečně velice nepopulární, a to jak u velmožů, tak u církve, a velmoži ho vyhnali z Prahy. Pravým důvodem ovšem byl spíše způsob jeho nástupu na český trůn a příliš velký vliv

¹¹³ Ibidem, kap. 63, v. 7–22, díl II, s. 134.

¹¹⁴ Ibidem, kap. 63, v. 31–32.

¹¹⁵ Tato kapitola je autorova vlastní fikce. Jak uvádí Marie Bláhová: „*Nemá oporu v historických pramenech, s výjimkou neurčitých vědomostí o změnách na českém trůnu ve druhém desetiletí 12. století, které autor znal z Kosmovy kroniky, III, s. 46–47.*“, M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 364; Eadem, *Macht und Machtausübung im Licht der böhmischen geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts*, in: *Macht und Spiegel der Macht, Herrschaft in Europa im 12. Und 13. Jahrhundert vor dem Hintergrund der Chronistik*, Nobert Kersken – Grischa Vercamer (edd.), Wiesbaden 2013, s. 364.

¹¹⁶ *Staročeská kronika*, kap. 63, v. 56–58, díl II, s. 135: „*Báto, ty nemůžeš bez nich býti. Běřiž se, báto, na Rýn s nimi, / dobudeš ciesařstva sobě jimi.*“

¹¹⁷ Ibidem, kap. 69, v. 3–4, díl II, 220: „*Ten počě na hanbu Čechóm mluvtila Němców se jě v zemi ploditi.*“

jeho manželky, než jeho sympatie k Němcům.¹¹⁸ Fridrich byl totiž instalován svým otcem Vladislavem II. (1140–1158–1172) jako český kníže, což bylo v rozporu s tradičním způsobem nástupnictví na trůn. V Čechách ještě platil starý způsob seniorátu, zatímco primogenitura byla prosazena Přemyslem Otakarem I. až na přelomu 12. a 13. století. Po žalobě českých předáků se řešení situace ujal císař Fridrich I. Barbarossa (1155–1190): na sněmu v Hermsdorfu (září 1173) Fridricha sesadil a nový kníže Soběslav II. byl zvolen náležitou formou. Dalimil potom v dosti svévolné dezinterpretaci reality pokračuje. Jeho výklad reakce velmožů je falešný: kníže neměl vůči Němcům nikterak nadstandardní vztah. Nadto šlechticům nešlo o to, zbavit se tyрана, nýbrž o zrušení volby, jež neproběhla podle tradičních zvyklostí. Fridrich I. mimochodem později, poté co dosedl na trůn podruhé (1178–1189), vládl zemi zcela nerušeně až do své smrti.

Prchající knížata, Vladislav II. a Přemysl Otakar I.

Politická vražda byla samozřejmě radikálnější řešení problémů než vyhnání, zároveň však byla i mnohem obtížněji proveditelná. Dalimil tvrdí, že dva panovníci uprchli pánům, kteří je hodlali popravit. Pánové měli v úmyslu popravit Vladislava II. (český kníže od r. 1140, král 1158–1172) poté, co se prý příliš spřátelil se zdejšími Němci: „*Zeměné chtiechu krále inhed zabiti, / ukryv se král, musí z země jíti.*“¹¹⁹ Žádný jiný zdroj však tuto verzi nepotvrzuje. Čeští velmoži nebyli spokojeni s Vladislavovou politikou a stěžovali si, jejich nespokojenost ovšem souvisela s přípravou tažení do Milána, nikoli s údajnou panovníkovou náklonností vůči Němcům.¹²⁰ Nadto nebyl jejich nesouhlas natolik silný, aby je vedl k úmyslu krále zabít. Panovník odešel z Čech roku 1173, po abdikaci ve prospěch svého syna

---

¹¹⁸ K příčinám pádu knížete Fridricha viz Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, I. Do roku 1197, Praha 1999, s. 652–658.

¹¹⁹ *Staročeská kronika*, kap. 67, v. 33–34.

¹²⁰ Tak to zdůvodňuje Vincencius, viz *Letopisy Vicencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 427.

Fridricha,¹²¹ kdy odjel na statek své choti Judity Meerane v Durynsku, kde roku 1174 zemřel.¹²² Tento fiktivní příběh měl opřít argumentační sílu Dalimilovy demonstrace o další v řadě případů, navíc ještě umocněný tím, že dotyčný byl v té době králem, nikoli pouhým knížetem. Ospravedlnění tyranovraždy bylo obtížnější, byl-li daný panovník králem, tj. v důsledku pomazání nadpřirozenou osobou.

Podobně falešně interpretuje autor vyhnání Přemysla Otakara I., Vladislavova syna, jako útěk před pohružkou „Čechů“ – což u Dalimila znamená české pány – že ho zabijí.¹²³ Než se roku 1197 stal natrvalo knížetem a posléze byl od roku 1198 do své smrti roku 1230 králem, vládl Přemysl poprvé v letech 1192–1193, poté co dobyl pražský hrad a odstranil čerstvě nastoleného Václava II. (1191–1192).¹²⁴ Protože pak Přemysl nezaplatil šest tisíc hřiven slíbených pražským biskupem Jindřichem Břetislavem císaři Jindřichu IV., v létě 1192 podporoval Albrechta z Bogenu v tažení proti bavorskému vévodovi Ludvíku (1173–1231), a zejména se roku 1193 zapojil do proticísařského spiknutí spolu s Jindřichem Brabantským, Albrechtem Mišeňským a Jindřichem Lvem, Jindřich IV. ho sesadil a na sněmu ve Wormsu v červnu 1193 nastolil Jindřicha Břetislava, jenž stál na jeho straně.¹²⁵

Dalimil při líčení těchto událostí opět mnoho nedbá o realitu. Přemysla popisuje jako legitimního nástupce, přestože se trůnu zmocnil jako uzurpátor.¹²⁶ Jeho následné sesazení z českého trůnu pak vysvětluje jeho neúctou vůči českým pápám.¹²⁷ Uvedené odchylky od skutečnosti demonstrují, že Dalimil neusiluje o po-

¹²¹ Vladislav chtěl, aby syn Fridrich po něm následoval a stál se českým panovníkem. Jak to se mu nepodařilo, abdikoval a usadil ho rovno na český trůn. Fridrichova vláda byla ale velice krátká, jak jsme už vysvětlili.

¹²² M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 623.

¹²³ *Staročeská kronika*, kap. 73, v. 5. Přemysl byl pryč z Čech mezi lety 1193 až 1199. Utekl se k švagrovi Albrechtovi, míšenskému markrabí do jeho smrti v r. 1195; pak se dostal k hraběti Albrechtovi z Bogenu, synovi své tety Svatavy a manželovi své neteři Ludmily.

¹²⁴ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 666.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 666–668.

¹²⁶ *Staročeská kronika*, kap. 73, v. 1–2: „*Toho léta kněz Vladislav snide, / syn jeho Přemysl na otcov stolec vznide.*“

¹²⁷ Pánové prý reagovali na jeho drzost, když urážlivá slova pronesl: „*Ten počť nemúdrě mluvit / řka: ,Vy Čechové nemůžete mne z země i s bohem vypuditi.’ / Pro to slovo chtiechu jej Čechy zabiti*“ (*Ibidem*, kap. 73, v. 3–5).

dání důkazu o tom, že Přemysl si zasloužil sesazení (v takovém případě by byla dostatečným důvodem jeho uzurpace trůnu), ale o vykonstruování sledu událostí, z něhož by vyplynul obraz české šlechty jako autonomního politického celku schopného aktivně vystoupit v případě deklarovaného ohrožení některého ze základních principů státu (zde konkrétně zásady úcty vůči pánům).

Dva případy tyranovraždy, Konrád II. a fiktivní Stanimír

V kapitole 69 líčí Dalimil vládu Konráda Oty ze Znojma (1189–1191), jenž byl zvolen knížetem r. 1189. Přes jeho značnou oblíbenost u šlechty (díky známým statutům stvrzujícím písemně šlechtická privilegia¹²⁸) ho Dalimil doslova diabolizuje, když ho líčí jako nekompetentního panovníka a přítele Němců, a konstruuje v té souvislosti *ex nihilo* případ tyranovraždy. Konrád Ota přitom ve skutečnosti zemřel při obléhání Neapole v září 1191¹²⁹ (podporoval císaře Jindřicha III.), zatímco Dalimil tvrdí, že byl popraven po vyhnání v r. 1192:

Čechy na ně s svým knězem míle jidechu

a bojem jě udatně podjidechu.

A když jě pobichu,

kněžě z země vypudichu

řkúic: "Tobě smrdí česká dušě,

náhle do Němec, němečská kušě!"

---

¹²⁸ Statuta Konráda Oty stanovila, že držba výsluh se stává dědičnou a přinesla tak značný pokrok ve vývoji domácího lenního práva. Bylo tu připuštěno i dědické právo žen. Dále stanoví, že soudit se má výhradně v ranních hodinách a soudce nikdy nesmí soudit sám. Na rozdíl od Břetislavova dekretu se povolují krčmy. Podle *Konrádových Statut* se šlechtic nemusí účastnit soudu osobně, ale může za sebe poslat svého služebníka. Viz Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do roku 1918*, Praha 1992, s. 50; Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí 1034–1198*, Praha 1997, s. 50; Jaroslav BAKALA, *K výkladu prvního ustanovení Statut Konráda Oty*, in: *Český stát na přelomu 12. a 13. století*, Opava 1993, s. 9–15; Petr HORÁK, *K statutům Konráda Oty*, ČMM 80, 1961, s. 267–280. Srov. V. VANÍČEK, *Velké dějiny* II, s. 156–162.

¹²⁹ Podle dostupných pramenů ho zabila epidemie způsobená sílícími letními vedry. Ta stála život i kolínského arcibiskupa, a onemocněl i císař. Viz M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 666.

*Na mezi jej vyprovodichu
a pak jej na mezi zabichu.*¹³⁰

Nehledě na popularitu panovníka Konráda se Dalimil dovolává ve snaze odůvodnit jeho osud – nepochybně fiktivní – náklonností k Němcům:

*Neb ten počě bratra následovati
a Němcě mocně v zemi zváti.
Polené, když to znamenachu,
že Čechy svého knězě netbachu,
na zemi uderichu
a škodu velikú učinichu.*¹³¹

Obě uvedené tyranovraždy jsou historickou fikcí, alespoň se ovšem váží k reálným žijícím osobnostem, knížatům Fridrichovi I. a Konrádu Otovi. K tomuto výčtu, ostatně již dostatečnému, však přidává Dalimil ještě další názorný příklad. V kapitole 69 tak uvádí jakéhosi Stanimíra,¹³² jenž prý nastoupil na český trůn hned po Konrádovi. Autor se po vylíčení jeho různých činů dostává k výkladu toho, jak tento panovník změnil svou politiku v okamžiku, kdy se mu podařilo soustředit do svých rukou veškerou moc. Píše: „*milost, již k Němcóm jmieše, pokáza./ Jě sě Čechóm dolóv hlav puditila Němcě v zemi ploditi.*“¹³³ což podle něho vedlo k tvrdé reakci českých velmožů. Poté autor věnuje padesát veršů strategii určené k eliminaci špatného panovníka. Příběh se uzavírá Stanimírovou vraždou.¹³⁴

¹³⁰ *Staročeská kronika*, kap. 69, v. 15–22, díl II, s. 220.

¹³¹ *Ibidem*, kap. 69, v. 9–14. Jako nejpádnější důkaz panovníkova zločinu mu klade do úst nejpodlejší urážku: „Smrdí mi česká dušě/právě jako umrlá kušě.“ (kap. 69, v. 23–24).

¹³² Stanimír neexistoval. Zdá se, že Dalimil tu využil jinou postavu, Strojníra, jenž se vyskytuje v Kristiánově legendě. Podobný příběh se totiž objevuje v jeho textu, kde je však situován do doby Bořivoje I. (852–855, a zase 888–891), *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, kap. 2, p. 22nn. Viz Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 369. To je i názor Dušana Třeštíka, jenž se domnívá, že Dalimil příliš nerozuměl předloze Kristiána, viz Dušan TŘEŠTÍK, *Bořivoj a Svato-pluk – vznik českého státu a velká Morava*, in: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Josef Poulík – Bohuslav Chropovský (edd.), Praha 1985, s. 283n.

¹³³ *Staročeská kronika*, kap. 69, v. 36–38, díl II, s. 220.

¹³⁴ *Ibidem*, kap. 69, v. 81–82, díl II, s. 222.

V jedné kapitole popisuje Dalimil dvě tyranovraždy. Průběh samotného aktu je při tom vždy dokonale konstruován a líčení vykazuje všechny rysy *exempla*, jehož účelem je efektivnost dosahovaná patřičným využitím atributů pravděpodobnosti, věrohodnosti, jednoznačnosti, stručnosti, zábavnosti, metaforičnosti a zapamatovatelnosti.¹³⁵ Jednotlivé takto podané případy měly na čtenáře kroniky silně zapůsobit a vyvolat v nich povědomí o existenci legitimních prostředků, jež jsou k dispozici pro vystoupení proti tyranovi.

Soběslav II. a tyranovražda jako základní právo českých pánů

V kapitole 68 je právo na tyranovraždu dokonce explicitně formulováno a legitimováno. Panovník Soběslav II. (1173–1178) tento prostředek osobně ospravedlňuje a nabádá šlechtu, aby jej v případě krize bez diskusí použila. Soběslav je představen jako ikona protiněmeckého boje, jakkoli byl ve skutečnosti Němcům příznivě nakloněn¹³⁶ (roku 1174 dokonce v jejich prospěch vydal privilegium – Němcům v osadě na Poříčí potvrdil a rozšířil práva, která jim kdysi udělil Vratislav II.¹³⁷), když pány vyzývá, aby potrestali jeho syny Fridricha a Konráda Otu, kteří byli oba vychováni na císařském dvoře, jestliže se projevují jako špatní panovníci:

*Bych mohl i po ptáčku vzvědět,
že budeta k Němcóm držět,
kázal bych vají v kožený měch vložiti
a u měšě u Vltavě utopiti.
Neb bych snadnějí vají ožělel,
než bych svého jazyka hanby, i mrtev ležě, želel.¹³⁸*

---

¹³⁵ Jacques BERLIOZ, *Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles)*, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes T. 92, N°1, 1980, s. 113–146.

¹³⁶ Jakkoli byla ve skutečnosti Soběslavova nenávist vůči Němcům nedoložená, Dalimilova kronika se v této části inspiruje z letopisu milevského opata Jarlocha a jeho líčení bitvy u Loděnic; viz M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 241.

¹³⁷ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 643; Jiří KEJŘ, *K privilegii knížete Soběslava II. pro pražské Němce*, PHS 14, 1969, s. 241–258.

¹³⁸ *Staročeská kronika*, kap. 68, v. 163–168, díl II, 183.

Jako biblický Abrahám je připraven k nejvyšší oběti v zájmu státu a společného dobra, čímž se zároveň podává nejpádňější důkaz čestnosti zmíněného krále a tím i opodstatněnosti jeho příkazů. Tuto smyšlenou událost používá Dalimil k ospravedlnění práva na tyranovraždu jakožto prostředek sloužící společnému dobru a dokonce státnímu zájmu.¹³⁹

Zamezování konfliktu: organizace politického systému kolem rady českých pánů

Vzdor zarputilosti svého tónu si Dalimil neklade za cíl nabádat šlechtu ke konfliktu. Naopak, jeho upřímným přáním bylo vytvoření harmonického politického systému, ostatně typického pro středověk, který má za součinnosti panovníka a šlechty až do kořenů vymýtiti nejednotnost. Dalimil nabízí model státní správy, v němž panovník funguje pouze jako zosobněný výraz vůle českých pánů. Svou kronikou – jež je pro něho synonymní s dějinami Českých zemí – se snaží prokázat, že monarchický režim směřující k absolutismu je úpadkový, že toliko vyvolává nestabilitu, a sám volá po součinnosti většího počtu osob – pochopitelně tu má na mysli pány.

Úchylka z nedávné minulosti

V návaznosti na středověkou tradici se i Dalimil snaží legitimizovat svůj projekt dějinami, starobylostí. Podle něho je současný politický režim důsledkem úchylky z doby vlády Přemysla Otakara II. Kapitola 75 věnovaná této vládě se detailně zabývá změnou situace způsobenou nástupem nového knížete na trůn. Zatímco šlechta se až dosud chovala naprosto vzorově – spolupracovala s knížetem a zajímala se o politiku –, od nynějška začíná zanedbávat své úkoly a činnost rady

---

¹³⁹ Státní zájem se od společného dobra liší v tom, že ospravedlňuje použití veškerých prostředků, včetně nemorálních, sloužících k ochraně daného státu. Idea tyranovraždy zdůvodňující vraždu nespravedlivého krále spadá do této kategorie. Viz Peter VON MOOS, *Public et privé au cours de l'histoire et chez les historiens*, Entre histoire et littérature (recueil d'articles), Communication et culture au Moyen Âge, Firenze 2005, s. 460.

a dává přednost rozkošnickému životu.¹⁴⁰ S tím pak podle autora koresponduje neúměrné posílení moci či spíše libovůle panovníka, jak lze vysledovat v kapitole 86 „*Ot násilé, ješto král českým pánóm činil*“.

Dalimilův přístup odpovídal běžným středověkým představám. Odůvodnění absolutismu nesouzní s převládajícím duchem oné doby – i samotní králové se spíše snažili předkládat svá rozhodnutí jako konsensuální, pocházející z takzvaného „consensus fidelium“, namísto hledání opory v nějaké teorii legitimizující jejich nezodpovědnost a všemocnost.¹⁴¹ Ve svém podání dějin Dalimil opakovaně připomíná permanentní riziko vlastní monarchickému systému. Osud země je v něm vlastně příliš silně závislý na osobnosti jediného člověka. Dalimil podává řadu příkladů velkého zla napáchaného v zemi toliko tím, že kníže nadržoval Němcům. Takový systém plodí nestabilitu sám o sobě, a to i tehdy, pokud by se knížata snažila dobře vládnout a dbát o obecné blaho: jedna politická linie tu následuje jinou při absenci jednotícího principu. Nejhorší situací pak je krize vyvolaná spory o dědictví, tedy poměrně běžný jev, jehož přímými svědky jsou i Dalimil a jeho současníci v době redakce kroniky. Sám Dalimil z toho vyvozuje svou podporu uspořádání, v němž je panovník pouze hlavou širšího organismu sdružujícího české pány a tvořícího radu.

Dalimilovo uvažování je často karikaturní. „Špatné“ vlády byly spíše podmiňovány složitějšími situacemi a interakcemi mezi silami, jichž bylo ve hře více než jediná svévolná osoba panovníka. Dalimil je ovšem otevřeně nepřátelský vůči monarchickému systému, k jehož významnému posílení docházelo během 13. století. Po epizodických případech, kdy říšský panovník odměnil českého knížete královskou korunou (Vratislav I. 1085–1092 a Vladislav I. 1158–1172), se v roce 1198 stejná situace opakovala s Přemyslem Otakarem I. Autor přesně zaznamenává nástup hlubokých proměn v české společnosti. Stejně jako jinde v Evropě, i zde v Čechách měl panovník tendenci soustředit moc ve svých rukou, což odpovídalo širšímu kontextu rámuujícímu vznik moderního státu.

---

¹⁴⁰ *Staročeská kronika*, II, s. 284–285.

¹⁴¹ Pokusy o takové zdůvodnění se objevily až později, v novověku. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 142.

Návrat ke starému vzoru

Dalimilův způsob uvažování o politice je na svou dobu moderní: k úvahám o moci panovníka a úkolu českých pánů nepotřebuje církev a náboženství. To ovšem neznamená, že jeho politický program byl ve své podstatě novátorský. Dalimil byl naopak velice konzervativní a přál si hlavně návrat starých dobrých časů.

Podle Dalimila představovala současná monarchie perverzi starého vzoru, v němž panovník byl toliko *primus inter pares* a dobrovolně spolupracoval se šlechtou. Neznamenalo to, že by si přál jakousi politickou alternativu, jiný typ režimu než monarchii.¹⁴² Autor záměrně používal Přemyslovskou legendu, na níž ukazoval, že první kníže a vposledku i celý systém byly produkty činnosti českých pánů. Po ustanovení Libuše soudkyní v následnictví po jejím otci Krokovi si páni stěžovali, že nad sebou nechtějí ženu, a naléhavě žádali mužského knížete:

*Nevyplatím ty toho jedním vlasem.
Pravduť je mluvil člověk taký.
Neboť jest vila muž všaký,
jenž se před ženou súde,
jehož k tomu nuzě nepřipudí.
Již déle nechcem hověti,
chcem mužě za hospodu mieti.*¹⁴³

Libuše ustoupila a provdala se za Přemysla Oráče, zakladatele dynastie Přemyslovců. Dalimil se inspiroval u Kosmy, který kolem roku 1125 sepsal první kroniku Čechů. Jeho verze je však odlišná.¹⁴⁴ V Kosmově líčení se tvrdí, že volba knížete definitivně přeruší sociální dialog mezi společností a panovníkem. Lidé se vzdávají své svobody a stávají se panovníkovým majetkem: taková je daň, již musí

---

¹⁴² Ve středověku nikdo nepochybuje o „monarchickém principu“, o tom, že monarchie představuje pro společnost nejlepší režim. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 4.

¹⁴³ *Staročeská kronika*, kap. 3, v. 38–44, díl I, 118–119.

¹⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS rer. Germ. N. S. II, Berlin 1923, Bertold Bretholz (ed.), s. 7–15.

platit výměnou za mír v zemi.¹⁴⁵ U Dalimila naopak varuje Libuše před krutostí mužského panovníka:

*Raději byste mohli můj súd trpěti,
než chcete za kněze silného muže jmiati.
Lehcět, tepe dievčie ruka,
ot mužské rány bývá veliká múka.
Tu mně tehdy uvěříte,
když svého kněze za železným stolem jedúce uzříte.*¹⁴⁶

a před změnami pramenícími z nového systému a nakazuje pánům, aby si vážili původní smlouvy a zůstali jednotní v úsilí o společné dobro a proti zneužívání ze strany panovníka:

*Obec jest každého ohrada,
ktož ji tupí, minuláť jej jest rada.
Ztratě obec, neufaj do hrada,
bez obcě dobude tebe všeliká sváda.*¹⁴⁷

Obec vymezuje šlechtu jako stav. Staví ji proti hradu coby symbolu moci knížete. Jednotlivý šlechtic nemá, jedná-li izolovaně, sám o sobě žádnou moc – několik epizod vylíčených kronikou (například zmíněný Vršovský cyklus) zdůrazňuje nejen škodlivost, ale zejména marnost podobných snah. Obec má své příslušníky chránit před panovníkovou svévolí a poskytovat pánům akceschopný organizační rámec. *Dalimilova kronika* je nesena silným ideologickým nábojem, opírajícím se o významnou tradici šlechtických shromáždění (např. náboženské svátky, kolokvia

---

¹⁴⁵ Dušan TŘEŠTÍK, *Mír a dobrý rok, statní ideologie raného přemyslovskeho státu mezi křesťanstvím a pohanstvím*, FHB 12, 1988, s. 24. Viz též Marie BLÁHOVÁ, *Die Freiheitsvorstellungen der Böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts (Der Begriff libertas bei Cosmas von Prag)*, in: Florentissima proles Ecclesiae, Miscellanea hagiographica, historica et liturgica, Reginaldo Grégoire O.S.B., XII lustra complenti oblata, Trento 1996, s. 31–39; Eadem, *Die Anfänge des böhmischen Staates in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung*, in: Von sacerdotium und regnum, Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter, Franz-Reiner Erkens – Hartmut Wolff (edd.), Köln – Weimar – Wien 2002, s. 67–76.

¹⁴⁶ *Staročeská kronika*, kap. 4, v. 13–18, díl I, s. 129.

¹⁴⁷ *Ibidem*, kap 4, v 7–10, *ibid.*

pro intronizaci, volbu biskupa, vyhlášení války panovníkem, atd.),¹⁴⁸ a zároveň této dávné tradici dává politický základ, který jí má do budoucna zaručit co největší sílu. V rozporu s Dalimilovým textem je dualismus – dělba moci mezi panovníkem a šlechtou – cosi zcela nového, jedná se o nový požadavek v politické praxi,¹⁴⁹ což nejspíše svědčí o tom, že autor dospěl k představě minulosti, jež byla zcela odlišná od skutečnosti.

Šlechta jako základ českého politického systému

Pojem obce je v *Dalimilově kronice* všudypřítomný. Konkrétně má šlechta k dispozici radu, jejímž prostřednictvím může vykonávat vliv na českou politiku. V domnělých počátcích českého knížectví podle kronikáře ustanovili pánové smlouvou českého knížete, panovníka. V praxi se má tato původní smlouva realizovat tím, že rada bude plnit svou původně určenou roli. Dalimil tu konstruuje ve skutečnosti neexistující zákon, který radě uděluje právo volit krále.

V kapitole 53 se praví, že císař Jindřich IV. (1050–1106) udělil toto právo českým pánům jako odměnu za pomoc Vratislava II. během tažení do Uher. To vše je opět pouhý autorův výmysl. Dalimil píše: „*Tehdy ciesař da zemi českéj svobodenstvie a u volení dobrovolenstvie.*“¹⁵⁰

Jakkoli tato pasáž nemá oporu ve známých pramenech a je výplodem Dalimilovy fantazie, dotyčné privilegium připomíná událost, k níž došlo o století později: autor tu totiž přenáší do starší doby ustanovení takzvané *Zlaté buly sicilské* z 26. září 1212.¹⁵¹ Dalimilovi se hodilo situovat volbu krále do nejstarších dob českého krá-

¹⁴⁸ Václav VANĚČEK, *Česká národní rada, sněm českého lidu*, Praha 1970, s. 70.

¹⁴⁹ Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 150–153; Zdeněk UHLÍŘ, *Pojem zemské obce v tzv. kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie*, FHB 9, 1985, s. 7–32.

¹⁵⁰ *Staročeská kronika*, kap. 53, v. 16–17, díl II, s. 7.

¹⁵¹ M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 229, 354. K textu *Zlaté buly sicilské* viz CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha, 1912, č. 3, s. 2, č. 34, s. 31n., č. 96, s. 92nn. K novější historiografii o bule viz Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská*, Praha, 2005; Josef ŽEMLIČKA, recenze knihy Martina Wihody, in: ČČH 104/2, 2006, s. 424–425; Idem, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridricha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, ČČH 104/4, 2006, s. 733–782; Idem, *Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?*, in: ČČH

lovství, do vlády krále Vratislava – získal tak argument na podporu ideje spolupráce pánů s králem jakožto jednoho ze základů nového systému a nově aktualizoval klíčový význam pojmu *smlouva* coby úhelného kamene existence českého státu.

Autor důsledně dbá o konkretizaci tohoto nároku, konstruuje jeho tradici a dějiny jeho uplatňování. V následující kapitole (54) Dalimil vysvětluje, že po smrti Vratislava II. roku 1092 měl sice být jeho následníkem Břetislav, páni však podle něj uplatnili své právo žádat, aby se místo něho stal knížetem Konrád z Moravy:

*Ciesar jim práva toho pochváli,
a pro to sú byli Kunráta z Moravy pozvali.*¹⁵²

Ve skutečnosti odpovídal Konrádův nástup předem dohodnutému záměru a šlechta na něm neměla žádný podíl.¹⁵³

Podobná událost se líčí v kapitole 58, když šlechta údajně zvolila Vladislava. Páni se tu podle autora postavili proti rozhodnutí císaře Jindřicha V. – jenž ovšem ve skutečnosti tehdy císařem dosud nebyl¹⁵⁴ –, který jmenoval Otu Moravského:

*Ciesar učini kněžě českého
Ottu moravského.
Páni proti ciesařově vůli kněžě učinichu
a Vladislava, bratra jeho, kněžě zvolichu.
Ne pro to, aby lepší byl,
ale by ten, (jehož) ciesar da, nebyl.*

105/2, 2007, s. 305–350; Idem, *Die dritte Basler Urkunde Friedrichs II. für die Přemysliden* (26. September 1212). *Zur Interpretation des Begriffs Mocran et Mocran*, AfD 53, 2007, s. 251–290; Idem, *Praha mezi Řeznem a Merseburkem. K politické geografii střední Evropy a jejímu odrazu ve Zlaté bule sicilské*, in: *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 21–38; Idem, *Österreich und Böhmen 1156–1212: Versuch eines historischen Vergleichs des Privilegium minus und der Goldenen Bulle von Sizilien*, *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* 13, 2008, s. 47–74.

¹⁵² *Staročeská kronika*, kap. 54, v. 7–8, díl II, s. 20.

¹⁵³ M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 356; Viz M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 465–466.

¹⁵⁴ Jindřich V. (1086–1125) byl totiž ještě římským králem od roku 1106. Císařem se stal teprve v roce 1111.

"Raději chcemy sbožie i životy vzvážit
než zemi volenie ztratiti "
řkúc: "Ač nám nyní dal kněžě jazyka našeho,
pak (by) nám dal rodicě svého.
Prvé i slušie nám za právo státi,
upustiece za rohy, úsilno jest za ocas chvátati.¹⁵⁵

Ve skutečnosti se opět všechno odehrálo jinak – Vladislav I. byl podpořen císařem Jindřichem V. v době těžkých konfliktů mezi Přemyslovci.¹⁵⁶

V kontextu vymření Přemyslovců, tedy v dobovém rámci souběžném s redakcí kroniky, pak měla tato fiktivní tradice zvláštní význam. Dalimil užíval odkazů na minulost, jejíž obraz ovšem konstruoval v souladu se svým záměrem – ujistit šlechtu o její politické roli. Kdykoli se mu naskytnla příležitost, opakovaně cítil potřebu vracet se k údajným „prazákladním“ principům. V kapitole 65 dokonce tvrdí, že volba zaručuje panovníkovi větší moc! Ten je pak totiž podle kronikáře zosobněním trvalé vůle, již je vůle pánů v radě, a ztělesním pojetí *dignitas*, mystickým tělem, jak je definoval Ernst Kantorowicz v knize *The King's Two Bodies*. Dalimil dokonce velice krásně píše:

*Kterěž kniežě po přirození vschodí,
když jeho zabijí, máťě jeho druhé neurodí.
Ale kteréž kniežě volenie rodí,
toho kniežěcie smrt nemnoho škodí.
Neb někteří jich smrti žádají,
ti najviece, již k témuž čáku jmají.
Vězte, když volením knězem kde může býti,
toho kniežěte nikte nemož zbaviti.¹⁵⁷*

Jde spíše o to, že páni už nemají důvod, proč se ho zbavovat: panovník je identifikován s jednomyslnou volbou pánů v radě. Uplatnění takového principu ovšem posiluje postavení šlechty, nikoli panovníka.

¹⁵⁵ *Staročeská kronika*, kap. 58, v. 28–39, díl II, s. 73.

¹⁵⁶ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 497–499.

¹⁵⁷ *Staročeská kronika*, kap 65 v 31–38, díl II, s. 150–151.

Rada pánů jako úhelný kámen dobré vlády

Rada je podle Dalimila nejlepším nástrojem k uplatnění hlasu českých pánů. Podobně jako v případě fiktivního zákona o volbě panovníka, i zde Dalimil konstruoval domnělou tradici, vztahující se tentokrát k radě pánů. Na příkladu českých dějin pak ukazuje, jak rada zajistila zemi dlouhodobý mír a blahobyť. Podle něho se situace začala horšit za vlády Přemysla Otakara II. Do té doby prý páni mohli ovlivňovat politický vývoj a situaci v zemi, jak se alespoň autor usilovně snaží přesvědčit čtenáře.

V kapitole 51 připomíná volbu pražského biskupa po smrti Šebíře (1030–1067). Kníže Spytihněv II. (1031–1061) připravil před svou smrtí rozdělení vedoucích funkcí mezi své bratry:

*Po sobě osvědčí kněžstvo Břecislavovi,
Moravu Ottě a Kunrátovi.
Jaromíra káza biskupem učiniti,
ač by se událo biskupu sníti.
A pakli by se to nemohlo státi
neb že by jemu bylo úsilno ždáti,
dotud mu Hradečsko držěti,
nebyl-li by biskupem, to mu za diel jmieti.¹⁵⁸*

Když ale přišel čas volby zmíněného Jaromíra za biskupa, jmenoval kníže Vratislav II. (1061–1085–1092) raději Němce Lance, litoměřického probošta. Dalimil líčí bezprostřední reakci pánů vedených starým mluvčím Kojatou, jemuž se podařilo knížete přesvědčit působivým proslovem,¹⁵⁹ v němž připomínal nejen svatost Spytihněvových slibů a z ní vyplývající povinnost splnit je, ale zároveň i nut-

---

¹⁵⁸ Ibidem, kap. 48, v. 23–30, díl I, s. 553.

¹⁵⁹ Ibidem, kap. 51, v. 11–22, díl I, s. 581: „Králi, rač svých zeman slovo slyšeti, rač na svého bratra pomnieti! Za diel jemu jest biskupstvo jmieti/a jemu slušie na tom stolci seděti. Neslušiet, králi, tak bratra tupitilaniť, chcem biskupstva Němci postúpiti. Bratr tvój s úsilím z země Němcě vypudil, neviem, kto v tě německú žílu vlúdíl. Králi, ot svých Čechóv jmáš vši čest, ot Němcóv nejmás, jedno lest. Nechcem toho dopustiti, by bylo Němci naším biskupem býti.“

nost nedůvěřovat Němcům. Nato se Vratislav okamžitě podřídil¹⁶⁰ a Jaromír se stal biskupem.¹⁶¹

Prostřednictvím této historiky predestinuje autor situaci, která podle něho v jeho době již dávno neexistovala. V onom „zlatém věku“ ještě stačilo málo, aby panovník pochopil, že spáchal křivdu, a vzápětí chybu napravil. Prostřednictvím rady tak mohla česká šlechta plnit svůj úkol, neboli kontrolovat moc knížete. Podle středověkých představ byla rada nejjistějším nástrojem hledání nejvhodnějších řešení: vyjadřovala jednomyslný hlas zemských velmožů a měla tudíž největší hodnotu. Přitom pochopitelně nešlo o jednomyslnost, jak ji chápeme dnes: vzhledem k vysokému stupni kodifikace spojené s vyjadřováním názorů mělo největší váhu slovo toho, kdo zaujímal nejvyšší společenské postavení, v čemž pak nebylo v rámci systému, kde sociálně nejvýše situovaná osoba měla zároveň nepochybně i nejvyšší mysl, spatřováno naprosto nic nespravedlivého.

V *Dalimilově kronice* však měla rada ještě širší pole působnosti. Svým členům také dodávala statečnost v těžkých dobách. O tom mělo čtenáře kroniky přesvědčit líčení obsáhlého cyklu „Dívčí válka“.¹⁶² Dalimil se opět opíral o Kosmovu kroniku, příslušné epizodě ovšem přikládá zcela jiný a nový význam. Popisuje, jak se ženy zmocnily vlády a následně terorizovaly muže. Takovou moc podle něho získaly hlavně proto, že si jejich vůdkyně Vlasta uvědomovala význam rady. Kapitola 10, nazvaná „O Vlastině múdrěj radě“, vypovídá jasně o Dalimilově záměru. Vlasta tu říká: „*Ktožt rád sedí v radě, / ten ostojí v každěj svádě.*“¹⁶³ Kronika pak líčí, jak svědomitě se dívky scházejí k poradě, zvláště mají-li v úmyslu podniknout nějakou důležitou akci. Dalimil píše:

*Dievky, když se dobře sezřěchu,
všecky se poradivše
a u vierě se potvrdivše.*¹⁶⁴

¹⁶⁰ *Staročeská kronika*, kap. 51, v. 30, ibid.

¹⁶¹ O těchto událostech M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 419–422.

¹⁶² Dívčí válku shrnuje *Staročeská kronika*, kap. 9–16.

¹⁶³ Ibidem, kap. 10, v. 15–16, díl I, s. 172.

¹⁶⁴ Ibidem, kap. 11, v. 30–32, díl I, s. 178.

Podle Dalimila existovala evidentní spojitost mezi svědomitou pílí žen a jejich vítězstvím nad muži. V daném ohledu byli potom muži zcela bez naděje, dokud zanedbávali zasedání v radě a věnovali se raději zábavě. Teprve v okamžiku, kdy obnoví svá setkávání v radě, může dojít ke změně situace v jejich prospěch:

*Přemysl když tu řeč uzvědě,
tajně na snem zapovědě.
I jechu se raditi,
kako by se mohli obrániti.
Přemyslovi vieru slíbichu
a u vieře se potvrdichu.
Před Děvín jězd jechu se činiti
a na cestách dievky bíti.
Naleze to mužská nevěrná rada:
pozvavše za mírem mocnějších do Vyšehrada,
mnoho dievek pohanichu
a za pravým mírem cti jě zbavichu.
Ty inhed sílu a udatstvie ztratichu
a hanbú se viec do Děvína nevrátichu.¹⁶⁵*

Tyto řádky jasně ukazují, že rada je v Dalimilových očích mnohem více než pouhý administrativní nástroj. Reprezentuje mu skutečnou ideologii, dokonce životní styl, prostředí, jež svým členům vštěpuje ty nejryzejší hodnoty. Institucionální rada je mu totiž neoddelitelně spjata s obsahem tohoto pojmu ve smyslu doporučení, ale i s jeho kolektivní dimenzí cesty k rozhodnutí dosahovanému nějakým poradním sborem. Dalimilovo poselství je zřejmé: dnes – v letech 1309–1310 – mají čeští velmožové tuto instituci plně obnovit. Podobně jako muži v době Dívčí války, i oni dnes za pomoci rady seberou sílu k vypuzení Němců z Čech a konečnému nastolení dobré vlády.

Dalimilovým konečným cílem bylo nastolení konsensu a odstranění nesvárů. Přesto patrně nejsilněji utkví v paměti bojechtivý obsah jeho poselství. Dosažení všeobecného souladu je totiž odloženo na *potom*, až dojde ke splnění požadovaných

---

¹⁶⁵ Ibidem, kap. 15, celá, díl I, s. 233.

podmínek, to jest až se šlechta prosadí proti samovládné moci panovníka a až budou všichni Němci pryč z Čech. Zatímco se českým pánům během 14. století v zásadě podařilo prosadit se proti králi, pocit křivdy a hrozby ze strany Němců tím neochabl. Důsledkem byla permanentní nespokojenost a setrvalá platnost Dalimilových požadavků, jakkoli čím dál anachroničtějších.

Každopádně vytvořila *Dalimilova kronika* nový veřejný prostor, anebo ho aspoň konkretizovala. Řada historiků, mezi nimi na prvním místě Alain Guerreau, hlasitě proklamují, že politika ve středověku neexistovala, že její dimenze se nalézají vně středověkého mentálního a intelektuálního horizontu, v němž převládalo náboženské pojetí času a společnosti.¹⁶⁶ Habermas pak tvrdí, že veřejný prostor se ustavuje až za osvícenství. Je nesporné, že politika se ve středověku neprojevovala tak, jak jí rozumíme dnes. Nelze však naprosto popřít projevy politiky ve středověké křesťanské společnosti v podobě jednání a verbálních projevů směřujících k tvorbě mocenských vztahů a tendence k vládnutí. Nadto došlo k proměně způsobů vlády a výkonu moci v souvislosti se vznikem moderního státu v celé křesťanské Evropě 14. a 15. století. V té době už církev nebyla tak vlivnou, *globalizující institucí*. Patřila ke společnosti stejnou měrou jako ostatní složky. Církev nevytvořila žádný vlastní vzor společnosti, ani žádnou jedinečnou politickou strukturu, což posléze umožnilo pozvolný vznik autonomní politické sféry.

Dalimilova kronika dosáhla již ve středověku značného rozšíření. Dodnes se dochovalo čtrnáct rukopisů – osm úplných a šest zlomků – a lze se oprávněně domnívat, že jich původně bylo ještě víc. V počátečním období naplňovala Dalimilova očekávání a stala se jakýmsi praporcem šlechty v boji proti panovníkovu absolutismu v rámci probíhajících politických a strukturálních změn. Později se Dalimilovo politické poselství stávalo čím dál zastaralejším, jeho kronika k sobě však přesto poutala trvalý zájem českého publika. Její místní dopad se vytrvale obnovuje v závislosti na politických krizích té které doby. Text se tak například transformoval na autentický inspirační zdroj smýšlení českého národa v době nacistického protektorátu. Zatímco v *Dalimilově kronice* byly původně centrálními tématy politický program a způsob vlády, nakonec jako by právě tyto aspekty zcela

---

¹⁶⁶ Alain GUERREAU, *L'avenir d'un passé incertain*, Paris 2001, s. 262.

vybledly a nahradila je interpretace kladoucí důraz na agresivně nacionalistickou notu textu a její aplikaci na vytváření obrazu nepřítele.

Rukopisy Cerronský (napsán roku 1447) a Františkánský (sepsán roku 1440) například zdůrazňují nacionalistické pasáže textu: oba rukopisy vznikly v první polovině 15. století a byly tedy silně ovlivněny husitstvím a tehdejším odporem proti německému imperialismu.¹⁶⁷ Dílo tak záhy ztratilo svůj programově politický rozměr, takže nakonec jako by z něho zůstalo toliko cosi jako nenávistné protiněmecké poselství. V důsledku toho pak převládá tendence k interpretaci textu, jež je koneckonců v přímém rozporu s proklamovaným nabádáním k souladu, *concordia*, jež měl na mysli Dalimil.

---

¹⁶⁷ Tento výraz používám záměrně, byť se může zdát anachronický – navazuji tím na teorie formulované v novějších badatelských pracích, kladoucí vznik národů – a v důsledku toho i nacionalismu – do souvislosti s politickou kulturou středověku, která byla v zásadě imperialistická. Viz Caspar HIRSCHI, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge 2012; Len SCALES – Oliver ZIMMER, *Power and the Nation in European History*, Cambridge 2005; Joep LEERSEN, *National Thought in Europe, A Cultural History*, Amsterdam 2006.

The election of the king and tyrannicide

Instructions for establishing the political role of the Czech nobility
in the *Chronicle of Dalimil*

The study focuses on the Chronicle of the So-Called Dalimil. In contrast with the traditional perception of this source dominated by ethnic and nationalistic accents, the author here tries to reveal the ideological layers and devotes special attention to the questions of the legitimacy of the power of the king and the contracts that connected the sovereign with the “community”, i.e. with the nobility. The first part of the paper treats Dalimil’s conception of the right to resist (*ius resistendi*) and his justification of the uprising of the nobility against the sovereign who violates his mission and the interest of the “community”. The author analyses all of the cases of rebellion proved in the Chronicle of Dalimil and thoroughly confronts Dalimil’s explanation with the historically proved facts. The second part addresses the issues of tyranny and tyrannicide in the Middle Ages and treatment of this topic by the so-called Dalimil. The author draws mainly from medieval political philosophy, and points out how daring Dalimil’s interpretation is when compared to traditional deductions of medieval thinkers such as John of Salisbury and Thomas Aquinas. Whereas the first practically focused and systematic justification of tyrannicide did not begin to appear until the French wars of religion, Dalimil based on the descriptions of situations from the past – although entirely fictional – conceives of an empirical reasoning which provides the nobility with a guide to action in the event that the king does not act within the prescribed standards. In the final part of the study, the author then presents and comments on Dalimil’s vision of the ideal political organization of the state. The ideal reign in this concept is in the interest of the general good, which ensures unity. Therefore, the nobility must cooperate with the monarch, especially through the council, but also other bodies, which are available to it. The basis of the good operation of the state is the balance between the sovereign and the nobility, which prevents the king from submitting to the temptation to authoritarian behaviour. The author through her paper wanted to highlight the diversity of meaning in the Chronicle of the So-Called Dalimil, which cannot be

Eloïse ADDE-VOMACKA

construed solely as anti-German pamphlet, but also as a political programme, in which examples from the past – exempla in the true sense of the word – illustrate a wide range of political situations or problems, and offer the optimal solution for each of them.